

DEMMEI JÓZSEF

„...ÖSMEREM EZT AZ IMPERTINENS AKASZTÓFÁRA VALÓ
PUBLICUMOT”A prenumeráció forrásértékének vizsgálata
Tompa Mihály kapcsolathálóján keresztül*

„Könyvkereskedésünk rendezetlenebb, hogysen hálózatát az ország minden vidékére kiterjeszthesse. Vannak tájak, hová a leg-szélesebb közönséggel bíró munkákból sem téved még egy példány is.”¹

1. A prenumeráció fogalma és története

A prenumeráció – Jókai ironikus megfogalmazásában – „nemcsak állapot, hanem kor-szak. Egy egész önálló esemény, mely méltó, hogy a historikus figyelmét teljes mértékben magára vonja.”² Mikszáth szerint a „könyv-prenumeráció” „egy bűn története”, amelyet az olvasók ellen követnek el.³ Tanulmányunk célja igazolni Jókai és Mikszáth állítását, tehát egy esettanulmány keretében bemutatni a prenumeráció által nyújtott források kiaknázásának a lehetőségét.

A prenumeráció rendszere német eredetű, Magyarországon először Ráth Mátyás Magyar Hírmondója alkalmazta. Bisztray Gyula szerint „az előfizetési rendszer célja: a könyvnek üzleti kockázat nélkül való megjelentetése. Ez az eljárás főleg a bizonytalan kiadói viszonyok idején divatozik.”⁴ A rendszer kialakulásának a tekintetében Bisztray-nak igaza van, mint ahogy abban is – amint az idézetből is kitűnik –, hogy ez elsősorban a kiadó érdekeit szolgálta, míg a többi szereplőnek (a szerzőknek, a kiadó és az előfizetők között közvetítő gyűjtőknek és a prenumeránsoknak) kényszerű, sok esetben kellemtelen teher volt.⁵ Ám a prenumerációról alkotott képünk túlságosan leegyszerűsödne ezzel. Hiszen ez az irodalom által „kikényszerített” kapcsolatháló meglévő viszonyrendszereken belül hozott létre új struktúrákat. Tompa Mihály így írta le a folyamatot: az író

* Köszönetem fejezem ki Kiss Gy. Csabának és Szilágyi Mártonnak a dolgozattal kapcsolatos tanácsaikért.

¹ KEMÉNY Zsigmond, *Élet és irodalom* = K. Zs., *Történelmi és irodalmi tanulmányok*, kiad. GYULAI Pál, Bp., 1906 (K. Zs. összes művei, 10), 291.

² JÓKAI Mór, *A prenumeráció különféle stádiumai Magyarországon (Historiko-statisztikai értekezés Kakas Mártontól)* = J. M., *Életemből (Igaz történetek. Örök emlékek. Humor. Útleírás)*, Bp., Unikornis, 1997, II, 170.

³ MIKSZÁTH Kálmán, *A prenumeráció* = M. K. *Művei: Tárcák, karcolatok (1869–1910)*, Bp., Magyar Helikon, 1970, XV, 243.

⁴ BISZTRAY Gyula, *A prenumeráció: Egy fejezet a magyar könyvkiadás és olvasóközönség történetéből* = B. Gy., *Könyvek között egy életen át*, Bp., Szépirodalmi, 1976, 47.

⁵ Tompa, Jókai, Arany vagy Mikszáth többnyire keserű humorral ábrázolják a rendszer visszasságait.

„eszéből kiírja közel és távol lakó baráti, rokoni, ismerősi nevét; sorban, amint jön: viceispán, iskolamester, pap, patikárius, ispán, rabbi, író, professor, és – a lapok érdemes szerkesztői s egy-egy előfizetési ívvel mindeniket megtiszteli.”⁶ Az általuk gyűjtött névsor különösen értékes forrás, hiszen az olvasóközönségről eddig csak különböző sajtótermékek szerkesztői üzeneteiből vagy irányváltásából, cikkeik fő mondanivalójából szerezhettük ismereteinket, és onnan is csupán annyit, hogy többnyire mely társadalmi rétegből érkeztek, közülük viszont név szerint szinte senkit sem ismerünk.⁷ A lista tehát nem csak arra ad lehetőséget, hogy megismerjük akár név szerint is az olvasóikat, mélyebb kutatással arra is rábukkanhatunk, milyen folyamaton keresztül jutott el az egyén ahhoz, hogy olvasson-vásároljon, és főképp ahhoz, hogy támogassa az irodalmat. Itt pedig már bele is botlottunk a kapcsolatháló kérdésébe, hiszen a személyes kapcsolatok – rokonszenv vagy ellenszenv, barátság, rokonság, bajtársiasság, kollegialitás, szomszédság a gyűjtővel, a szerkesztővel, az íróval vagy az előfizetővel – akár döntőek is lehettek egy aláírás megszületésében. Megtudhatjuk tehát a gyűjtőívről, hogy egyes, máshonnan, legfőképpen az irodalomból ismert nevek saját környezetükben kivel tartottak kapcsolatot, kivel voltak annyira bizalmas viszonyban, hogy anyagi áldozatot kérjenek tőle egy sokszor bizonytalan minőségű termék és a mögötte álló irodalmi szereplők számára.

Mindez természetesen áll a nem-irodalmár gyűjtőkre is, de az ő kapcsolataikra csak akkor derülhet fény, ha valamilyen más forrás rendelkezésünkre áll (tehát legalább helyi szinten fontos pozíciót töltöttek be).

De mielőtt a forráskihasználás lehetőségeire rátérnénk, szükséges felvázolni néhány mondatban a prenumeráció eseménytörténetét. Eleinte csak a fejlődő hírlapirodalom és a szakkönyvkiadás (lexikonok, szótárak) aknázza ki a szellemi termékek megjelenítésének ezt a módszerét, szépirodalmi művekre alig néhány százan prenumerálnak.⁸ A szabadságharc után viszont változott a helyzet: a különleges „marketingérzékkel” bíró Vahot Imre olyan vállalkozást indított el, amelynek első kötetére körülbelül háromezren, második kötetére ezeröttszáz, harmadik, teljesen megbukott kötetére pedig nagyjából hétszázötvenen jelentkeztek.⁹ A nagy siker több tényező szerencsés együttállásának volt

⁶ TOMPA Mihály, *Könyvkiadási gyönyörűségek = T. M. Összes versei*, Bp., Franklin Társulat, [1942], 1130.

⁷ BISZTRAY Gyula, *Folyóirataink példányszáma és olvasóközönsége az 1840-es és 50-es években*, MKSz, 1967, 177–183.

⁸ Ez nem is véletlen, hiszen például Márton József *Oskolai lexiconának és Deák–magyar–német lexiconának* a birtoklása nyilvánvalóan nagyságrendekkel több ember számára volt fontos, mint az, hogy mondjuk Csokonai *Dorottya*-ja a polcukon legyen. Vörösmarty 1825-ös *Zalán futását* 88-an fizették elő, 109 példányban, egy évvel korábban Fáy András *Újabb meséit* 466-an, 582 példányban. A reformkorban nagyjából e között a két szám között ingadozott a prenumerálások száma, száznál kevesebb megrendeléssel nem tudott elindulni a vállalkozás, öt-hatszáz előfizetőnél nagyobb közönség viszont nem volt. BISZTRAY, *A prenumeráció...*, i. m., 47–62.

⁹ A vállalkozás természetesen nem ezért bukott meg, hanem mert Vahot elszámolta magát, és olyan sok példányt nyomtattatott ki, amely évekig a nyakán maradt, és egy nagyobb birtokát is el kellett adnia a nyomdaköltségek fedezésére. ERDÉLYI János *Levelezése*, s. a. r. és a jegyzeteket írta T. ERDÉLYI Ilona, Bp., Akadémiai, 1962, II, 64–65. (Vahot Imre – Erdélyi Jánoshoz, Pest, 1853. január 29.)

köszönhető. Először is – amit Jókai is kiemel már idézett értekezésében – a legfontosabb a megfelelően kiválasztott eszme, amely a vállalkozás mögé állítva jelentősen megnövelheti előfizetői számát. Vahot az orosz hadsereg által földig rombolt Losonc városának az újjáépítését tűzte ki mint támogatandó célt, a cím kiötlésekor egyben programot is adva: a *Losonczy Phönix*. Nem titkolt célja volt a súlyos veszteségeket szenvedett magyar irodalom támogatása is. Ez már önmagában magarázná a sikert, de van még egy fontos körülmény, mégpedig, hogy a szabadságharc kitörése óta – több mint három éve – nem jelent meg jelentősebb magyar szépirodalmi mű, így gyakorlatilag monopolhelyzetbe került Vahot.

A *Losonczy Phönix* megjelenése után több tíz prenumerációt alkalmazó vállalkozás jött létre – többnyire Vahot sikerén felbuzdulva –, amelyek azonban megterhelték az előfizetői hálózatot, és kioltva egymás – és a *Losonczy Phönix* harmadik kötetének – hatását, sorra megbuktak. Azért beszéltünk ilyen hosszán erről az almanachról, mert a kötetek végén található előfizetési listát tekintjük alapforrásnak, egyfajta vezérfonalnak a kutatás során, ez azonban nem jelenti azt, hogy további listákat ne használnánk kontrollforrásként.

Amint a fentiekből kiderül, az előfizetési listák elsősorban egy irodalomtörténeti vizsgálat útját jelölik ki, amit szándékom szerint mikrotörténeti jellegű megközelítéssel aknáznék ki, az eredmény ugyanakkor a művelődés- és a társadalomtörténet számára is releváns lehet.

2. Mit mondhatnak el nekünk a listák?

Azt azonban figyelembe kell venni, hogy a lista csak négy információt tartalmaz:¹⁰ 1. *Az előfizető neve*. A keresztnévet azonban a legtöbb esetben rövidítve írják le (ha leírják egyáltalán); bár ha a prenumeráns nő vagy arisztokrata, nagyobb az esélyünk, hogy teljes nevet találjunk a listán.¹¹ 2. *A gyűjtők nevei*. Őrölük szinte teljes bizonyossággal elmondhatjuk, hogy kapcsolatban voltak Vahottal, bár lehet, hogy csupán valaki ajánlására, ismeretlenül küldte el nekik az íveket, mint olyan embereknek, akik esetleg támogatnák az ügyet. 3. *A nevek melletti egyéb megjegyzés*. Ez csak a legritkább esetben fordul elő. A grófnál-báróknál valószínűleg mindig kiteszik a titulust, néhány hivatás, mint az orvos, a gyógyszerész, a lelkész is kitüntetett figyelmet érdemel, de ők általában gyűjtők is egyben, nagy a valószínűsége, hogy azért van kiírva, mert Vahot ismerte őket. 4. *A hely, ahonnan feladták az íveket*. Hogy a feltüntetett helységnév nem a gyűjtés helye, és nem is a gyűjtő lakóhelye, azt a jelen dolgozat témájául választott gyűjtőkör is mutat-

¹⁰ Az itt elmondottak a *Losonczy Phönix* előfizetői listáira vonatkoznak, de nagy vonalakban, kisebb módosításokkal alkalmasak lehetnek más listák kritikai megközelítésére is.

¹¹ A feloldással kapcsolatban számos probléma merülhet fel, pl. elírják a nevet, mint a baáni Passkay Gyula esetében, akinek a nevében a két s-t először n-nek olvasták, így lett Pankay. *Losonczy Phönix*, szerk. VAHOT Imre, Pest, 1851, II, 275; 1852, III, 252.

ja, hiszen míg a *Losonczy Phönix* íveit Tompa Mihály akkori lakóhelyéről, Kelemérről küldte el, Garay János *Szent Lászlójának* a névsorát pedig Putnokról.¹²

Láthatjuk tehát, hogy a lista alapján rendkívül kevés dolgot tudunk elmondani, azt is bizonytalanul, ezért fontos ezt a vázat más források segítségével kiteljesíteni.

3. Miért épp Tompa Mihály?

Tompa mellett számos érvet tudunk felhozni, amelyek nem függetlenek a forrásadottságtól. Ugyanis Tompa később felvázolandó különleges társadalmi helyzete miatt rengeteget levelezett, leveleiben közvetlen környezete is gyakran említésre került. Ugyanez a helyzet a Fekete könyvvel, amelyben Tompa kifejezetten legközelebbi ismerőseiről gyűjtött össze száz anekdotát. Mivel református lelkész volt és országos hírvű költő, így számtalan egyházi beszédét adták ki, amelyek közül a nekrológok a legértékesebbek számunkra, de néhány verse is forrásként szolgálhat. A címből és a bevezetőből kiderül az is, hogy gyakran foglalkozott a prenumerációval, írt róla tanulmányt, verset, és levelezésében is sokszor fordul elő.

Azt gondolhatnánk, hogy nem kapunk helyes képet az előfizetőkről, ha az egy kiemelkedő személyiség köré csoportosuló prenumeránsokat vizsgáljuk, hiszen az ő kapcsolathálója máshogy épült fel, mint más ívtartóké. Az országos hírnév, a népszerűség elég sokat torzíthat a képen ahhoz, hogy ne tudjunk semmilyen releváns következtetést levonni a prenumerációval vagy a *Losonczy Phönix* előfizetőivel kapcsolatban.¹³ Mégis ezt a gyűjtőkört választjuk, s nem csak a jó kutathatóság miatt. Tompa hírneve, úgy tűnik, nem befolyásolta listájának a hosszúságát, és a helyi, személyes kapcsolatai kihasználásával, nem pedig írói hírnevével szerzett *garasos mecénásokat*, csakúgy, mint a többi gyűjtő.

Ugyancsak fontos szempont, hogy a gyűjtő–szerkesztő viszony, tehát Vahot és Tompa kapcsolata is jól dokumentálható a fenti források alapján, a Vahot Imre irányából történő megközelítés ugyanis csaknem lehetetlen, hiszen a prenumeráció során lefolytatott óriási méretű levelezés töredéke sem nagyon van meg, az is teljesen feldolgozatlanul, de maga Vahot sem érdemelte ki eddig, hogy komolyabb szakmunka állítsa a középpontba.¹⁴

¹² Igaz, az ívekről néha megtudhatjuk, hogy egy-egy városnév alatti gyűjtő a listát máshol töltötte fel.

¹³ Igaz, akkor is be lehetne sorolni és tipizálni egy gyűjtő kategóriába, ugyanis a korszak majd minden írója gyűjtő is volt egyben.

¹⁴ Talán egyetlen kivétel Szigethy Gábor tanulmánya, amely azonban a meglehetősen ellenséges „petőfiánus” nézőpontból szemléli. SZIGETHY Gábor, *Vahot Imre hírlapi perpatvarai* = Sz. G., *Reform Kor Társaink [Reform-kor-társaink?]*, Szombathely, Savaria University Press, 2004, 137–155.

4. *A nemességbe asszimilálódó nemes*

Az első feladatunk, hogy meghatározzuk Tompa helyét a megye társadalmában. Mivel a költő-pap köré és körül szerveződő gömör–borsodi irodalom pártoló megyei elit kapcsolathálóját vizsgáljuk, Tompa Mihály életének az ebből a szempontból jelentős, ám eddig kevésbé- vagy félreértelmezett momentumát kutatjuk: nemesi származástudatát.¹⁵ Ez azért fontos, mert választ ad a kérdésre, hogy Tompa kívülről jövő embernek érezte, érezhette-e magát a gömöri társadalmi-kulturális elitben, vagy olyannak, aki születése jogán részese ennek a körnek.

Tompa Mihály 1817. szeptember 28-án született Rimaszombatban, Tompa Mihály céhen kívüli csizmadia és Bárdos Zsuzsanna gyermekeként. Bár a szakirodalom nem nagyon emlékezik meg róla, úgy tűnik, ez nem várt esemény volt az életükben, hiszen az esküvő alig két hónappal korábban, július 19-én volt, Tompa Mihály tehát házasságon kívül fogant, s meglehet, hogy az elsőszülött érkezése vitte a református templomba a későbbi házasságot.¹⁶

A Tompa régi Borsod megyei nemes család,¹⁷ a családi hagyomány azonban érdekes módon más volt – s ezt találjuk a korai szakirodalomban is –: ők a visszaemlékezők szerint székelyföldi, régi nemeseknek tartották magukat.¹⁸ Tompa a saját nemesi voltához való viszonyát pedig jól megvilágítja önéletrajzában, amikor ennyit tart fontosnak megjegyezni felmenőiről: „Atyja szegény nemes ember volt”.¹⁹ Ugyanakkor már fiatal-korában is címként használta, bár érdekes megfigyelni, hogy a „Nemes” titulus csak falusi – sárbogárdi és hernádkaki – segédtanítóskor jelenik meg.²⁰ Holott ez a nemesség valójában csak papíron létezett, hiszen nagyszülei a megélhetésért küzdő szegényparasztok voltak, kisiparos apja pedig tulajdonképpen céhen kívüli kontár, aki keresetkiegészítésként a megélhetésért szőlőt kapált, egy időben Miskolc tizedesi vagy fertálymesteri posztját töltötte be, valamint kalendáriumot, verses történeteket árult ponyváról (Lévay megjegyzi, hogy azt hallotta róla, „verseket maga is csinált”).²¹ Tompa apja jól megértette magát és szívesen beszélgetett fia kocsisával és szolgálójával, míg nemesi-

¹⁵ Ezen fejezetre és a későbbiekre is igaz, hogy az életrajzírók által unalomig ismételt legendákat, a sablonos önéletrajzot nem tartom szükségesnek újra elmondani, inkább – természetesen az érthetőség határain belül maradván – csak az eddig fel nem derített vagy tévesen értelmezett életrajzi részletekről írok. A századfordulói „Tompa biográfia-dömpingről” lásd Vasárnapi Újság, 1914, 75.

¹⁶ NAGY Sándor, *Tompa Mihály nemzetsége*, ItK, 1907, 425.

¹⁷ *Uo.*, 421, 427.

¹⁸ LÉVAY József, *Tompa Mihályról*, Bp., é. n. (Magyar Könyvtár, 443), 7; SZÁSZ Károly, *Tompa Mihály életrajza* = TOMPA Mihály *Összes költeményei*, Bp., Méhner Vilmos, 1870, I, 7.

¹⁹ TOMPA Mihály *Önéletrajza: Az Újabb Kori Ismeretek Tára részére* = T. M. *Elfelejtett írásai*, kiad. BISZTRAY Gyula, ItK, 1963, 67. A háttérhez: TOMPA Mihály *Levelezése*, s. a. r. és a jegyzeteket írta BISZTRAY Gyula, Bp., Akadémiai, 1964, I, 203–204.

²⁰ TOMPA *Levelezése...*, i. m., II, 460, 462.

²¹ LÉVAY, *Tompa...*, i. m., 28

értelmiségi baráti körében feszengett, és szótlan volt, ugyanakkor ez Tompát már kifejezetten zavarta.²²

Így hát nem elhanyagolható körülmény, hogy bár nyilván a maga által elért eredményekre büszke volt, sőt néha ki is követelte a szerinte öneki és az ő önerőből megszerzett pozíciójának kijáró tiszteletet,²³ mégis fontos volt számára nemes volta, s leginkább a megyei nemesi elitben mozgott otthonosan, apjától örökölt – de csupán névleges – hovartartozását tényleges nemesi identitással töltötte meg.

A társadalmi környezete, illetve hogy ahhoz képest hogyan definiálta önmagát, nem csak azért fontos, mert a magyar irodalmi piac termékeire közöttük találta meg a vásárlókat, hanem mert saját olvasói bázisa is legnagyobbbrészt ebből, a vidéki birtokos nemesség soraiból került ki, így Tompa olvasóközönségére vonatkozóan is releváns információkat kaphatunk a vizsgálat által. Ennek alátámasztására elég megnéznünk a vizsgált időszakban a kalendáriumokban megjelent írók-költők számát. A kalendárium (többek között) kifejezetten a vidéki kis- és középnemesi réteg, a „kisértelmiség”, a közepes és kis műveltséggel rendelkezők olvasmánya volt,²⁴ Tompa pedig a kalendáriumirodalom legtipikusabb alakja. Az abszolutizmus korában 35 verse jelent meg ilyen naptárakban, ezzel – Jókaival holtversenyben²⁵ – magasan az első helyen áll.²⁶

5.1. A kapcsolatháló: A vertikális kapcsolat

A kapcsolatháló elemzését kezdjük a vertikális kapcsolattal: Tompa és Vahot Imre kapcsolatával. Bár ez már valóban nem a klasszikus gyűjtő–szerkesztő kapcsolat, a további fejlemények megértéséhez mégis fontos. A költő jó munkakapcsolatban volt Vahottal, s kitarzott mellette akkor is, amikor Petőfi a Tízec Társaságával megpróbált függetlenedni Vahottól és más szerkesztőktől.²⁷ Tette ezt annak ellenére, hogy Petőfi ezért összeveszett vele; bár még 1847-ben is járt nála Bejében, később már vaskos kifejezé-

²² LÉVAY, *Tompa...*, i. m., 32–33; SZÁSZ, i. m., 10.

²³ LÉVAY, *Tompa...*, i. m., 19, 49.

²⁴ FÜLÖP Géza, *A magyar olvasóközönség a felvilágosodás idején és a reformkorban*, Bp., Akadémiai, 1978, 196–197. A kalendárium-olvasásra lásd még MIKSZÁTH Kálmán, *Legkedvesebb könyveim* = M. K. Művei: *Tárcák, karcolatok (1869–1910)*, i. m., 357.

²⁵ Erre esetleg magyarázat, hogy Jókai maga is szerkesztett kalendáriumot. KOVÁCS I. Gábor, *Kis magyar kalendáriumtörténet 1880-ig: A magyar kalendáriumok történeti és művelődésszociológiai vizsgálata*, Bp., Akadémiai, 1989, 87.

²⁶ KOVÁCS, *Kis magyar...*, i. m., 99, 101, 225 (Petőfi 21 verssel az ötödik, Arany 16 megjelenéssel a kilencedik). Kovács I. Gábor számításai szerint ez Tompa esetében mintegy 60 oldal terjedelmet jelent összesen, s átszámolva a megjelenéseket, azok felérnek egy öt-tízeczes példányszámú önálló kötettel.

²⁷ Lásd ehhez Petőfi Sándornak az Arany Jánoshoz Szatmáron írt 1847. augusztus 17-i levelét. PETŐFI Sándor *Levelezése*, Bp., Akadémiai (Petőfi Sándor összes művei), VII, 1964, 86. A Tízec Társaságának a létrejöttét, társadalom- és irodalomtörténeti hátterét lásd KERÉNYI Ferenc, *A Tízec Társasága = Petőfi tíze: Tanulmányok Petőfi Sándorról*, szerk. TAMÁS Anna, WÉBER Antal, Bp., 1972, 115–141.

sekkel illette Tompát.²⁸ A költő (nem anyagi) jutalma pedig néhány *Irodalmi levél* lett Vahot tollából, akit ezért majd Jókai figuráz ki.²⁹ A kapcsolat mindenesetre jól működött, egészen a *Losonczy Phönix* első kötetének a gyűjtéséig.

Ekkor egy rosszmájú megjegyzés miatt megsértődött Tompa a teljes magyar irodalomra (a közönségre, a szerkesztőkre és mindenkire), és megkísérelt kilépni belőle, azaz, hogy nem ír többet, és nem jelentet meg semmilyen alkotást.³⁰ Terve nem sikerült, de Tompa lobbanékonyágára jellemző az eset, s hogy elállt a tervétől, az csak kedélyének lecsillapodását mutatja. De Vahot is megírta neki, hogy a bejelentése után fél évvel még jelentet meg verset tőle, és egyáltalán, továbbra is szerepeltetni fogja még addig a lapjában.³¹

5.1.1. Írói díjazás

A honoráriumról túl sok dolgot nem mondhatunk el, annyit tudunk csupán, hogy az első kötet írói együttesen kaptak 500 forintot.³² A fizetés mikéntje azonban annál érdekesebb. Tompa és Vahot egy-egy leveléből következtethetünk egyfajta gyakorlatra. Ha ugyanis – ami gyakran előfordult – az alkotók gyűjtők is voltak egyben, akkor a szerkesztő az előfizetési pénzeket nem kérte magához küldeni, esetleg az ország másik sarkából, kockáztatva a postán való elveszést, hanem már eleve úgy fizette ki őket, hogy az előfizetési pénzekből vetette le az íróval az előre megbeszélte összeget.³³ Ez kényelmesebb és egyszerűbb volt, mint ha személyesen adta volna oda Vahot a pénzt vagy postán küldi el, azonkívül azzal az előnnyel is járt, hogy a gyűjtő így csaknem rá volt kényszerítve egy bizonyos előfizetős szám produkálására, ha nem akart néhány forint kedvéért Pestre utazni vagy a bizonytalan postát igénybe venni. Tompa 16 előfizetőt gyűjtött, így

²⁸ PETŐFI *Levelezése...*, i. m., 71, 86, 93. Petőfi Sándor – Arany Jánoshoz, Beje, 1847. július 5.; Petőfi Sándor – Arany Jánoshoz, Szatmár, 1847. augusztus 17.; Petőfi Sándor – Arany Jánoshoz, Szatmár, 1847. augusztus 29.

²⁹ JÓKAI Mór, *Írói arcképek*, Bp., 1955, 195–200.

³⁰ Berecz Károly azt írta róla: a szabadságharc utáni versei jobbak, mint az az előttié. Ő ezt úgy értelmezte, hogy korábban rossz verseket írt. ERDÉLYI *Levelezése*, i. m., 35. Szemere Miklós – Erdélyi Jánoshoz, 1851. június vége. TOMPA *Levelezése*, i. m., I, 135–137. Tompa Mihály – Berecz Károlynak, Kelemér, 1851. április 27.

³¹ Megjegyzendő, hogy Vahot hasonló eszközökkel lépett fel a Tízek Társasága ellen is. ARANY János *Levelezése (1828–1851)*, Bp., Akadémiai (Arany János összes művei), XV, 1975, 358–359. Tompa Mihály – Arany Jánoshoz, Kelemér, 1851. április 24. ERDÉLYI *Levelezése*, i. m., 28, 35–37. Erdélyi János – Szemere Miklóshoz, Pest, 1851. április 10.; Szemere Miklós – Erdélyi Jánoshoz, 1851. június vége; Erdélyi János – Szemere Miklóshoz, Pest, 1851. július 28. A költőnek egyéb konfliktusa is akadt ekkor, ez azonban majd egy későbbi fejezet témája lesz.

³² *Losonczy Phönix*, i. m., III, 257. Tompa két verset ad bele (*A Phönix regéje, Rege a selyembogárról*).

³³ ARANY *Levelezése*, i. m., I, 312, 358. Tompa Mihály – Arany Jánoshoz, Kelemér, 1851. április 24. Vahot Imre – Gyulai Pálhoz, 1852. április 25. OSZK Kézirattár.

ez két forintos almanach-árral számolva 32 forintot jelentett, s tudjuk, hogy még maradt is a gyűjtőnél néhány forint, vélhetőleg, miután levette a 32-ből a két vers árát.³⁴

5.2. A horizontális kapcsolatok

5.2.1. Gömöri prenumeránsok

Ebben a fejezetben csak a gömöri előfizető-közönség markánsabb vonásait igyekszünk felvázolni, hogy a mélyebb vizsgálatot megfelelő kontextusba helyezzük. A prenumeránsok elhelyezkedését vizsgáljuk a megye társadalmi, szellemi és hivatali skáláján. A vizsgálat eredménye elsősorban a felhasznált források miatt lesz behatárolt, ezért nem célja, hogy minden előfizetőt megtaláljon, csupán egyfajta iránymutatóként szolgál a gömöri előfizetőkkel kapcsolatos elképzeléseink körvonalazódásához.

Kilenc helységben (Jolsva, Kelemér, Osgyán, Pelsőc, Putnok, Rimabrézó, Rimaszombat, Sussa, Tornaalja) fizetett elő összesen 130 ember, a rimaszombati és a putnoki kaszinó, valamint Horka helysége.³⁵

A vizsgálatból kiderül, hogy az előfizetők 17%-a töltött be személyesen valamilyen, többnyire magas tisztséget a megyében³⁶ (ez a szám egy alaposabb vizsgálattal minden bizonnyal jelentősen nőne), 15%-uknak nyomtatásban adták ki munkáját.³⁷ 12 női előfizető van, tehát 9% (igaz, ebből 6 keleméri), több mint a fele pedig bizonyosan nemes.³⁸ 130 ember kapcsolatainak a felgöngyölítése, a kapcsolatok szálainak a szétbogozása azonban szétfeszítené a dolgozat kereteit, ezért tovább szűkítjük a vizsgálat tárgyát, abba az irányba, melyet a források a legjobban megvilágítanak.

5.2.2. Kelemér: a történet színtere

Kelemér a Sajóra nyíló völgy közepén fekvő, alig hatszáz lelkes falu volt ekkoriban, félezer református és száz katolikus lakossal, a hozzá legközelebbi települést, Putnokot

³⁴ Ez lehetett a gyakorlat a könyvkiadás folyamatának valamennyi szereplőjénél. Például a kecskeméti Szilády-nyomda vezetője is felajánlja Frankel Bernátnak, Tompa prédikációja kiadójának, hogy a nála lévő előfizetési pénzeket leveszi a nyomdaköltségből, hogy ne kelljen postán küldeni. KÓHEGYI Mihály, *Tompa Mihály kapcsolata a kecskeméti Szilády-nyomdával*, Cumania, 1979, 188.

³⁵ Azok a kérdések, hogy hányan fizettek elő az első, hányan a második stb. kötetre, valamint hogy hányan voltak, akik állandó előfizetőnek mondhatók, hányan, akik csak egyszeri prenumeránsok, jelen esetben érdektelennek tűnnek, hiszen Gömör prenumeránsai nem különböznek az általános tendenciától, már ami a példányszámcsökkenést illeti, ezért itt egy száraz, kvantitatív jellegű vizsgálat nem látszik indokoltnak.

³⁶ MÜLLER Gyula *Nagy naptára*, Pest, 1852, 247–248, 254, 294–295, 308.

³⁷ A 130 előfizető vagy gyűjtő közül 19 maga is alkotó ember volt ekkor vagy később. SZINNYEI József, *Magyar írók élete és munkái*, Bp., 1980–1981, I, 812–813; II, 351, 390–391, 494; III, 423–425, 1449; IV, 1464; VI, 392; VII, 977–985, 1281; VIII, 426, 445, 576–577; X, 1388; XIII, 772–773; XIV, 1410.

³⁸ Az arányt minden bizonnyal növelnék a Horváth, Kiss, Molnár, Nagy, Török vezetéknévű nemesek. Ezek a nevek ugyanis képviseltetik magukat a listán, és ilyen nevű nemes családok is léteztek a megyében, azonoságukat azonban csak egy alaposabb vizsgálattal tudnánk igazolni.

is csak többórás gyaloglással lehetett elérni, a távolság oda-vissza 18 km a putnoki Forrás-völgyön át. A falu azonban viszonylag gazdagnak volt mondható, négy nagybirtokos család és 122 kisbirtokos osztozott 2422 katasztrális holdon, amelyből csak 68 volt hasznavehetetlen, s 1865-ben összességében 4371 forint jövedelem származott csak a földművelésből.³⁹

Tompa 1849 tavaszán költözik második papi állomására, néhány nappal később meg-nősül, elveszi Soldos Emiliát, egy ősi(nek tartott) gömöri nemzetségből származó nemes lányt. Itt játszódtak le tehát az általunk vizsgált események, ugyanis a *Losonczi Phönix* ívein Tompa neve mellett ez a helységnevé áll: *Kelemér*.⁴⁰ A neve után álló aláírások tehát az itteni, régebbi vagy éppen kiépülő kapcsolatainak gyakran az egyetlen tanúságai, ezért fontos, hogy megtudjuk, maga Tompa hogy viszonyult az őt körbevevő környezethez általában. Motivációját Szemere Miklóshoz írott levelében olvashatjuk: „mért hagytam el Bejét? A sok közt egy okot mondok csak; ott a földeken kívül van 28 köből búza fizetés; itt a földeken kívül 80 köből. ... Van szép szilvásom, árnyékos gyepágyam”.⁴¹

1850 tavaszán a faluban születik első kislánya, Kálmán, majd néhány hét múlva itt is hal meg. Ez a szomorú eset keleméri kapcsolatainak továbbélését is biztosítja – hiszen későbbi állomáshelyéről, Hanvárol minden bizonnyal gyakran átsétált a kis sírhalomhoz. Így tud az ott történő fontosabb dolgokról, például Diószeghy Károly korábbi főgondnok haláláról és temetéséről. Meglátogatták itt barátai, Kazinczy Gábor és Szász Károly (utóbbi bizonyosan több napot is ott töltött egy szüret alkalmával).⁴² Tompa 1864-ben egyházlátogatás alkalmával volt Keleméren, nem érdektelen hosszabban idézni a jelentését, ugyanis jól érzékelteti a faluhoz való viszonyát: „Ide még nem jött el a XIX. század, a közönséges emberekre nézve. Odamenetelünk előtti napon csaknem kitérés volt a biztosítási czéltől felmérendő épületek miatt... Határozottan ellenszegültek... nincs miből, nincs egy fillér se, mondák s ez körülbelül igaz is... Sohase láttam ilyen fa-népet! Itt primitív butaság és hájfejűség uralkodik. Szégyenlem, hogy papjok voltam. Az adófizetést felemlíteni is alig lehetett előttök.”⁴³

5.2.3. Az előfizetők

5.2.3.1. Az egyházi főgondnok, a barát és a komaasszony

Az első, felszínesebb elemzés után bátran kijelenthető: egy „klasszikus” *Phönix*-gyűjtői és -előfizetői magatartásról van szó. A gyűjtő lelkesen a kezdeményezés mellé áll, s a

³⁹ FÉNYES Elek, *Magyarország geographiai szótára, melyben minden város, falu és puszta, betűrendben körülményesen leíratik*, Pest, 1851, II, 196; *Magyarország művelési ágak szerinti terjedelme és földjövödelme*, Buda, 1865, 132–133; FAGGYAS István, *Kelemér: Fejezetek a község néprajzához*, Debrecen, 1986, 23.

⁴⁰ Az itteni birtokosokkal való viszonyát – hisz közülük kerültek ki az előfizetők – később tárgyaljuk.

⁴¹ TOMPA *Levelezése, i. m.*, I, 90. Tompa Mihály – Szemere Miklóshoz, Kelemér, 1849. június 11.

⁴² TOMPA *Levelezése, i. m.*, I, 156, 248; II, 69. Tompa Mihály – Szemere Miklóshoz, Hanva, 1852. január 7.; Tompa Mihály – Borsodi Józsefhez, Hanva, 1855. október 21.; Tompa Mihály – Szász Károlyhoz, 1865. május 2.

⁴³ TOMPA *Levelezése, i. m.*, II, 48. Tompa Mihály – Szentpétery Sámuelhez, Hanva, 1864. február 25.

körülötte és vele együtt szerveződő kapcsolathálóját kihasználva, aktiválva és kiterjesztve előfizetőket gyűjt ismeretségi köréből. A példányok több hónapos késése azonban próbára teszi a türelmét, s ő már nem is vállalja a gyűjtőséget, valaki más veszi át a feladatot, s a prenumeránsok is kevésbé aktívak.

Tompa 16 alkalommal volt sikeres, amikor a döngölt padlójú, alacsony mestergerendájú, huzatos paplaktól, ahol a *lúd benézett az ablakon*,⁴⁴ az ismerőseihez indult. Először vegyük sorra azt a három embert, akik keleméri tartózkodása idején a legintenzívebb kapcsolatban álltak vele.

Elsőként egy rendhagyó esetet tárgyalunk, hiszen az illető, akiről szó lesz, a vizsgált időszakban már nem él, így nem is fizethetett elő, a lelkéssel való kapcsolatának ismeretése mégis indokolt. Ő Vadnay Boldizsár, akivel 1848 őszén ismerkedett meg a költő, vélhetőleg a gömöri nemzetőrségben, ahol egyikük táborigyelő, másikuk hadnagy volt.⁴⁵ A bajtársiasság szoros kapcsolatokat alakíthat ki, amire lehetett is alkalmuk, hiszen a gömöri nemzetőrség gyakran volt kitéve az osztrák ágyútűznek, s ha nem annak, akkor pedig a magyar hadvezetés tehetetlenségének és tehetségtelenségének, amint arról maga Tompa is részletesebben beszámol egy Fáy Miklóshoz szóló baráti levélben és egy újságcikkben.⁴⁶ Itt kerülhetek olyan kapcsolatba, hogy a keleméri–poszobai egyház főgondnoka meghívja a falu lelkészlakába.⁴⁷ A barátság nem tart sokáig, a lelkésznek szomorú kötelességét kell teljesítenie: 1849. július 17-én eltemeti az aszkóiban (tüdővészben) elhunyt Vadnayt. Halála napjaiban is mellette van: „...a boldogulttól az utóbbi napokban gyakran hallott szavakra emlékezve... így mondá: Barátom, nem sokára eltemetsz engem!” S nem csak a gyászbeszéd alatt, de később is megilletődve emlékezett nagy testi erejű barátjára: „sokáig kínlódtam és képzeld! aszkóiban halt meg! míg a nyavalya megdönté 14 hét alatt ezt a temérdek testet és erőt, rettenetes volt a harc.” Két

⁴⁴ *Az én lakásom*. A leírás nem a költői képzelet szüleménye, a keleméri paplak valóban így nézett ki ekkor. TOMPA Mihály *Válogatott művei*, válogatta és a jegyzeteket írta BISZTRAY Gyula, Bp., 1961, 679.

⁴⁵ BODNÁR Mónika, *Tompa-hagyományok és emlékek a magyarországi Gömörben = Írások, emlékek Tompa Mihályról. A Gömöri Múzeum és a Gömöri Népfőiskolai Egyesület által 1999. október 8-án megrendezett Tompa-konferencián elhangzott előadások: Különnyomat a miskolci Herman Ottó Múzeum Évkönyve XL. számából*, Putnok, 2002, 35–41. Vadnay, csakúgy, mint két másik, említésre kerülő nemzetőr-tiszt (Hámos Gusztáv és Hanvay Péter), nem található meg Bona Gábor munkáiban (csak Dráskóczy Gyula, ő azonban nem csak nemzetőr volt, hanem a Bocskai-huszárezred századosa). BONA Gábor, *Kossuth Lajos kapitányai*, Bp., Zrínyi Katonai Kiadó, 1988, 182–183; BONA Gábor, *Hadnagyk és főhadnagyk az 1848/49. évi szabadságharcban*, Bp., Heraldika, 1998–1999, I–III.

⁴⁶ Tompa szavaiból jól kiérezni a gömöriek egymásraultaltságát és összeszokottságát. TOMPA *Levelezése*, i. m., I, 84–86. Tompa Mihály – Fáy Miklóshoz, Bruck an der Leitha, 1848. október végén. A cikk: TOMPA Mihály *Cikkei a forradalmi sajtóban*, közli LUKÁCSY Sándor, ItK, 1963, 741. (Eredeti megjelenés: Kossuth Hírlapja, 1848. október 29.) Tompa beválogatja egy itt mondott gyászbeszédét egyetlen nekrológ-kötetbe: TOMPA Mihály, *Huszár közvitéz felett: A schwechati táborozás alatt 1848* = T. M., *Halotti emlékbeszédek (Orációk): Nehány utó fohással*, Miskolc, 1867, 159–165.

⁴⁷ Vadnay 1847-től tölti be ezt a posztot: KREL, A keleméri és poszobai egyház jegyzőkönyve 1707–1870, 17. Bizonyos keleméri források találhatóak a MOL-ban is Kelemér–Gömörszőlős társzegyházak X 2838. jelzet alatt.

hónapra rá megszületik az elhunyt kislánya, Vadnay Matild, de alig éri meg a következő évet, január végén meghal, keresztelésénél és temetésénél is Tompa szolgál.⁴⁸

A tragédia sújtotta özvegy előfizet a *Phönix* második kötetére is. Bár itt már nem a költő van feltüntetve gyűjtőként, s elképzelhetjük, hogy a lelkész látásától csak a közeli halálesetek juthattak özvegy Vadnayné Dobozy Judit eszébe, mégis úgy tűnik, hogy még Tompa volt az ívtartó az aláírásakor. Hiszen erre utal ő maga is, amikor azt írja Aranyanak, hogy gyűjti a *Phönix* második kötetének az előfizetőit, itt pedig elsősorban Vadnaynéra és Recskynére gondolhat, hiszen a lista első helyein ők állnak.⁴⁹ Azonban a költő jó barátságban volt a Vadnay család több tagjával, Károllyal, Miksával, Rudolfal is, Piroskát eskette, Irmát (1859-ben) temette.⁵⁰ Lehetséges, hogy már Dobozy Juditot is ismerte, hiszen testvérével, Dobozy Ferencsel jó barátságban volt.⁵¹

Özvegy Recsky Benedekné a pap-költőnek és feleségének is jó barátja volt, gyakran váltottak levelet,⁵² s még Arany Jánost is elvitte az asszonyhoz, amikor az náluk volt egy pár hétre.⁵³ Lévy József visszaemlékezése szerint Tompa „Őszinte ragaszkodással viselkedett... [a] jómódú, emelkedett szívű urnőhöz, kinek a széki pusztán... jól rendezett mezei gazdaságát nejevel együtt gyakran látogatta. Virágos kertjét élvezettel szemlélte...”⁵⁴ Ismeretségük eredetét homály fedi.⁵⁵ Kapcsolatuk valószínűleg a költő Kelemérré költözésekor alakult ki, Vadnay Boldizsárnak a közvetítésével. Vadnay már 1844-ben, első gyermeke születésekor Recskynét kérte fel a keresztszülőségre, s így a keresztkomaságra is, s ugyanezt megtette Tompa is 1850-ben, Kálmán fia születésekor.⁵⁶ A ke-

⁴⁸ TOMPA Mihály, *Háborgás és kibékülés az étellel s halállal: Vadnay Boldizsár fölött 1849* = TOMPA, *Halotti...*, i. m., 142; TOMPA *Levelezése*, i. m., I, 96; Kelemér-Gömörzöllös (Pozsoba) református egyházközség vegyes jegyzőkönyvei, 1772–1924.

⁴⁹ ARANY *Levelezése*, i. m., I, 361. Tompa Mihály – Arany Jánoshoz, Kelemér, 1851. április 24.

⁵⁰ TOMPA *Levelezése*, i. m., II, 594; MIHÁLYFALUSI FORGON Mihály, *Gömör-Kishont vármegye nemes családai*, Somorja, 1997, 202; TOMPA Mihály, *Vadnay Irma felett, 1859* = TOMPA, *Halotti...*, i. m., 59–64.

⁵¹ Ő adta volna össze menyasszonyával, egy Diószeghy-lánnyal, annak korai halála miatt pedig sírverset írt a vőlegény kérésére. TOMPA *Levelezése*, i. m., I, 61. Tompa Mihály – Dobozy Ferenchez, Beje, 1846. december 24. TOMPA *Levelezése*, i. m., II, 534. KEMPELEN Béla, *Magyar nemes családok*, III, Bp., Grill Károly, 1913, 339. A levelet eredetileg GULYÁS József közölte (*Tompa sírversei egy barátja arájának sírkövére*, ItK, 1932, 411–414), az ő kifejezése a „Diószeghy-lány”, amit Dobozy feleségének egy rokonától hallhatott, aki a levelet is közlésre bocsátotta. Mihályfalusi Forgon ugyanakkor nem tud a Diószeghy családnak erről a tagjáról. MIHÁLYFALUSI FORGON, *Gömör...*, i. m., 202.

⁵² TOMPA *Levelezése*, i. m., I, 202, 270–271, 317–318, 382–383; II, 211, 214, 219–220, 576. Tompa Mihály – özv. Recsky Benedeknéhez, Hanva, 1854. január 31., 1857. január 20., 1859. május 7., 1862. augusztus 21., 1867. július 12., 1867. július 29., 1867. szeptember 12. Megjegyzendő, hogy négy évtizeddel a levelezés kiadása után az OSZK Levelestárának a katalógusában még mindig „Ismeretlen”-ként szerepel Recskyné.

⁵³ VÁCZY János, *Tompa Mihály életrajza*, Bp., 1913, 132–133.

⁵⁴ LÉVAY, *Tompa...*, i. m., 44. A visszaemlékező Tompa barátai között az első helyen említi Recskynét.

⁵⁵ Nem tudni, volt-e kapcsolat Recskyné, leánykori nevén Dobsa Róza és Tompa pesti barátja, Dobsa Lajos közt. Tompa 1846-ban egy *igen szép ezüst billikomot* (ünnepi serleget) kapott Recsky Andrástól, amelyet „pusztán” költői munkásságának köszönhetett, hiszen nem ismerték egymást, s később sem említi leveleiben. A genealógusok azonban nem tudtak kapcsolatot kimutatni Benedek és András között. TOMPA *Levelezése*, i. m., I, 61; II, 576. Tompa Mihály – Frankenburg Adolffhoz, Beje, 1846. december 12.

⁵⁶ KREL, *Keresztelési anyakönyvek 1772–1917*, 90, 98.

resztség szertartása a szülőket és a keresztszülőket közös felelősséggel ruházta fel a gyermek nevelését és jövőjét illetően. Ahhoz, hogy megérthessük ezen különleges kapcsolatot, segítségül kell hívnunk Kelemen Imre a szomszédos Hét nevű faluról szóló néprajzi tanulmányát. Hogy a modell működőképes legyen, fel kell tennünk, hogy a két, egymáshoz közeli faluban a komaság intézménye nagyjából megegyező alapokon nyugodott. Eszerint tehát a közeli ismerősök (Tompá és Recskyné) között mesterséges rokonság jöhetett létre, amely kötelezően magával vonta a magázást és a „komamasszony” megszólítást is. Fontos megjegyezni, hogy a keresztkomák többnyire azonos társadalmi rétegből származtak. Recskyné a naprágyi tanyáról a keresztelő után két-három hétig mindennap átsétált a paplakba, s komakendőben friss ételt vitt a gyermekágyas asszonynak. Későbbi levelezésükből is közvetlen, őszinte tisztelet és barátság rajzolódik ki.⁵⁷ A kapcsolat szilárdsága tehát biztos, de lássuk, milyen viszony fűzte az özvegyet a kultúrához, az irodalomhoz.

A költő irodalmi érdeklődésű, kulturális célokra is szívesen áldozó asszonynak ismeri Recskynét, sőt, tudunk róla, hogy saját, *Olajág* című, igényes kivitelű imakönyvét is elküldi neki ajándékba.⁵⁸ A férje nemrég, 1850-ben halt meg, Tompa érzelmes sírverset írt neki: „Ha ő felébredne! S oly régen nem látott kedves tanyájának tájkán megállna... Hányan nem borulnánk könnyezve nyakába!”⁵⁹ Jó kapcsolata lehetett tehát az asszonynyal, ha kérésére ilyen verset írt, tekintve, hogy később így nyilatkozott Szemere Miklósnak: „Én Recskyt nem is ösmertem egyszer láttam életemben.”⁶⁰ Az özvegy irodalomhoz való hozzáértését azonban kétségbe vonta, amikor az már a sokadik epitáfiumot dobta vissza, míg végre a fent idézettel megelégedett. Ám Recskyné igényessége Lévy emlékezésének a tükrében érthető, Recsky Benedeket ugyanis a kertben temették el, sírversét tehát naponta látta özvegye, érthető, hogy csak a neki tetszőt fogadta el. (Tompá egyébként sokszor magasztalta Recskyné férje iránt tanúsított kegyeletét.)⁶¹ 1854-ben is bátran fordult hozzá anyagi támogatásért a megőrült Bajza felesége és gyermekei részére.⁶² Ennek fényében a listán szereplése szinte kötelező, a *Phönixszel* szemben már nem olyan kritikus, mint az epitáfiummal, s rendel mindhárom kötetből, Tompától füg-

⁵⁷ KELEMEN Imre, *Komaság és keresztelő Hétkben = Néprajzi dolgozatok Borsod-Abaúj-Zemplén megyéből: Válogatás az önkéntes néprajzi gyűjtők pályamunkáiból*, szerk. VIGA Gyula, Miskolc, 1981, 201–206. TOMPA *Levelezése, i. m.*, I, 202, 270–271, 317–318, 382–383; II, 211, 214, 219–220. Tompa Mihály – özv. Recsky Benedeknéhez, Hanva, 1854. január 31., 1857. január 20., 1859. május 7., 1862. augusztus 21., 1867. július 12., 1867. július 29., 1867. szeptember 12.

⁵⁸ TOMPA *Levelezése, i. m.*, II, 576.

⁵⁹ TOMPA *Ősszes... , i. m.*, 186.

⁶⁰ TOMPA *Levelezése, i. m.*, I, 113. Tompa Mihály – Szemere Miklóshoz, Kelemér, 1850. október 7. Tévesen írta tehát 1961-ben Bisztray Gyula, hogy Recsky Tompa barátja volt, igaz, három évvel később változik az álláspontja. TOMPA *Válogatott... , i. m.*, 708; TOMPA *Levelezése, i. m.*, II, 576.

⁶¹ LÉVAY, *Tompá... , i. m.*, 44.

⁶² TOMPA *Levelezése, i. m.*, I, 202. Tompa Mihály – özv. Recsky Benedeknéhez, Hanva, 1854. január 31. Érdekes, hogy ennek ellenére nem szerepel egy, két évvel korábban, szintén a költő által is gyűjtött kiadvány prenumeránsi sorában, amivel a már betegeskedő Bajzát segítették volna. BAJZA *Összegyűjtött munkái*, Pest, 1851, II. kötet végi előfizetői lista (lapszám nélkül), Kelemér. LÉVAY, *Tompá... , i. m.*, 44.

getlenül is. A versidézeten előforduló tanya egyébként Naprágyon található,⁶³ amely Kelemértől egy kilométerre sincs, a lelkész itt kereshette fel az asszonyt.

Hámos Gusztáv aláírásában sem pusztán irodalompartolást, hanem személyes indokot kereshetünk. A szabadságharc pap-költője jó barátságban volt az evangélikus *Hámos Gusztival*, a honvéd hadnaggyal, Guyon Richárd segédtsíjével, kinek szüretein is gyakran részt vett,⁶⁴ s talán egy ilyen őszi látogatás alkalmával, 1850 szeptember–októberében íratta alá vele a gyűjtőívet.⁶⁵ Sőt, lehet, hogy mások is ekkor *numeráltak prae*,⁶⁶ hiszen a későbbiekben is előfordul hasonló eset, hogy Tompa egy szüreten gyűjt prenumeránsokat⁶⁷ (azonkívül lényegesen egyszerűbb a gyűjtő szempontjából is egy helyen aláíratni, mint a környékbeli tanyákat és kúriákat végigjárni). A Hámos család egyébként ekkor a legvagyonosabbak közé tartozik Gömörben, ami azonban nem pusztán a birtokjövendelméből származó passzív vagyongyarapodás következménye, hiszen Hámos Gusztáv a környékbeli agyagra alapozva téglaegető vállalkozásba kezdett, sőt, ipari és technikai ismereteinek a gyarapítására nyugat-európai körútra indul.⁶⁸

Amikor a költő már nem vesz részt a *vállalatban*, Hámos sem érdeklődik a kiadvány iránt. Ez nem feltétlenül jelenti azonban a gyűjtőhöz való ragaszkodást, hiszen úgy sejtjük, Hámos nem túl sokra tartotta a szabadságharc időszakát közvetlenül követő években a magyar irodalmat, ám ez, mint majd látni fogjuk, nem jelenti egyben az irodalom iránti teljes közömbösséget, sőt, 1854-ben Vahot egy másik vállalkozását jelöli meg követendő irodalmi színvonalnak.⁶⁹

5.2.3.2. A környékbeli birtokosok

A három közeli ismerős után lássuk, még kik álltak olyan kapcsolatban a költővel, hogy egy ilyen bizonytalan minőségű terméket közvetítésével megrendeljenek. Ez már

⁶³ TOMPA *Levelezése, i. m.*, II, 576.

⁶⁴ TOMPA *Levelezése, i. m.*, I, 197. Tompa Mihály – Lévay Józsefhez, Hanva, 1853. október 13. II, 546. MIHÁLYFALUSI FORGON, *Gömör...*, i. m., 272–273; S. SZABÓ József, *Tompa Mihály, a költő pap: Életrajz Tompa Mihály arcképével és a rá vonatkozó irodalom repertóriumával*, Bp., 1901, 41.

⁶⁵ Az előfizető-gyűjtés 1850 októberében már javában folyt. ERDÉLYI *Levelezése, i. m.*, II, 24. Szemere Miklóshoz, 1850. október 24.

⁶⁶ A „magyarított” latin kifejezést Csokonai használta. Lásd az *Elmélkedés egy levél felett c.* vers mottóját. TOMPA *Válogatott...*, i. m., 252. Kultúrtörténeti érdekesség, hogy Csokonai levelét Tompa élete végéig őrizgette saját maga által leírva. OSZK Kézirattár, Tompa Mihály kisebb prózái, verskéziratok, Analekta 6214/5.

⁶⁷ BISZTRAY Gyula, *Arany János „Koszorú”-jának olvasóközönsége*, MKSz, 1962, 75.

⁶⁸ FAGGYAS, *Kelemér...*, i. m., 199–200; HÁMOS Gusztáv, KUBINYI Lajos, *Úti jegyzetek: Nyugat-Europa fővárosaiban 1852–3-ból*, Pest, 1858.

⁶⁹ Azért csak sejtjük, hogy Hámos írta, mert bár az *Úti jegyzetek* 1852. május 26-i bejegyzésében az áll, hogy az irodalom olyan szomorú állapotban van, hogy azt már a „colonia szerepével” sem lehet menteni, azt nem tudjuk, ez kinek a megfogalmazása, hiszen a szerzők végig többes szám első személyben írnak. Ha elfogadjuk azonban, hogy Hámos valóban társszerzője a könyvnek, s nem csak „társutazó”, ezt a bejegyzést írhatta ő is, hiszen a könyv lényegi részét valószínűleg a reáltudományokban otthon lévő Kubinyi írta. HÁMOS–KUBINYI, *Úti jegyzetek...*, i. m., 14–15; SZINNYEI, *Magyar...*, i. m., VII, 385–388.

nem lehetett olyan könnyed szituáció, mint mondjuk Recskyné előfizetése, hiszen ő mindenképpen áldozott az irodalomra, s Tompa nem érzett semmi kivetnivalót abban, hogy amikor egy három év késedelemmel érkező kiadványt (Garay *Szent Lászlója*) küld hozzá, akkor ugyanabban a levélben még pénzt kérjen Bajza özvegye és árvái számára.⁷⁰ Az előfizetésekor lezajlott párbeszédéről könnyen képet alkothatunk, ha felidézük a költő egy Arany Jánoshoz írt levelét: „...ösmerem ezt az impertinens akasztófára való publicumot; mond mit sajnáljak? Garaynak 12 előfizetést [!] szereztem; 24szeri pirulás és 48szori izzadás után.”⁷¹ Ennek ellenére a *Phönix* első kötetére is sikerült még Hámoson és Recskynén kívül 14 előfizetőt szereznie. Lássuk, kik voltak ők, milyen kapcsolatban állhattak a költővel.

Az első név a listán Sárközy Gedeonné. Róla semmit sem tudunk. Mihályfalusi Forgon szerint nem gömöri nemes,⁷² a *Phönix*re máskor nem fizet elő, és később sem tartozik a Tompa köré szerveződő gömöri irodalmi élethez. Ugyanez a helyzet Lakatos Ferencsel is.⁷³

A közeli Hanvára is ellátogatott a lista szerint az ívtartó, bár az ott szereplő előfizetőt Hamvainak írják, de nagyon valószínű, hogy ő a Hanvay család László nevű tagja, mivel a családnévnek volt ilyen változata is, valamint a kiadás során is rosszul nyomhatták, mint az sokszor megesett. Az is valószínűsíthető legalább egy Hanvay-családtag előfizetését, hogy a keleméri pap éppen ez időben intézte Gömör megye legjövendőmezőbb református gyülekezetébe, Hanvába való áthelyeztetését, így intenzív kapcsolatai lehettek a családdal.⁷⁴

Baskai Mihály és Sándor Ferenc csak a feleségük révén említődik Tompa Mihály gazdag levelezésében. Előbbi akár a közeli Naprágyon is élhetett, hiszen felesége Recskynének jó barátja volt, utóbbi pedig Tompa feleségével, Soldos Emíliával volt távoli rokonságban.⁷⁵ Valószínű, hogy a naprágyi özvegy rokona Recsky Károlyné is, de róla nem tudunk semmit.

A Kelemér melletti Sajókazára is átnyúlik a hálózat – Liptay Sámuel és Putnoky Friyes az itteni prenumeráns, bár utóbbi keleméri testvérénél, Mórnál tartózkodva is előfi-

⁷⁰ TOMPA *Levelezése, i. m.*, I, 202. Tompa Mihály – özv. Recsky Benedeknéhez, Hanva, 1854. január 31.

⁷¹ ARANY *Levelezése, i. m.*, I, 324. Tompa Mihály – Arany Jánoshoz, Kelemér, 1851. január 10.

⁷² Nagy Ivánnál ugyanakkor számos Sárközy család található meg: NAGY Iván, *Magyarország családai czimerekkel és nemzedékrendi táblákkal*, X, Pest, Ráth Mór, 1863, 59–67.

⁷³ Sem levelezésében, sem másutt nem említi őket, bár 1853-ban temet egy Lakatos László nevű tisztviselőt, de nem tudni, rokonok voltak-e Lakatos Ferencsel. TOMPA Mihály, *Lakatos László koporsójánál* = TOMPA, *Halotti...*, *i. m.*, 74–79.

⁷⁴ TOMPA *Levelezése, i. m.*, II, 545; TOMPA *Válogatott...*, *i. m.*, 31, 662. Lásd a Fekete könyv számtalan, Hanvára és a Hanvayakra vonatkozó bejegyzését is.

⁷⁵ Baskayné [sic!] 1862-ben a Tompa-házaspár jó barátjaként jelenik meg (TOMPA *Levelezése, i. m.*, I, 382–383. Tompa Mihály – özv. Recsky Benedeknéhez, Hanva, 1862. augusztus 21.), Sándor Ferencné férje révén pedig a Soldos családdal volt rokon, s a költővel is beszélő viszonyban voltak (TOMPA *Levelezése, i. m.*, I, 195. Tompa Mihály – Szemere Miklóshoz, Hanva, 1853. szeptember 7. II, 578; MIHÁLYFALUSI FORGON, *Gömör...*, *i. m.*, 567–568).

zethetett, aki pedig majd szintén előfizet a második kötetre, de Putnokon. Nem érdekelten megemlíteni, hogy a Putnokiak katolikusok.⁷⁶

Özvegy Molnár Károlyné szintén aláírt, s bár a második kötetre ő is Putnokon prenumerál,⁷⁷ a harmadikra már újból Keleméren fizetett elő. Ő nagyon közel állt Tompához, jól ismerhették egymást, legalábbis erre kell következtetnünk a hosszú, nagyjából háromnegyed órás, töprengő, érzelmes gyászbeszédéből, amelyet 1855-ben mondott a lelkész az özvegy sírja felett állva.⁷⁸

Visszatérve Liptay Sámuelhez: Tompa barátságban volt ezzel a családdal (Liptay Sámuel maga is íróember), miskolci útjai során gyakran betért hozzájuk „Kazára” (Sajókaza), feleségüknek pedig ugyanannál a miskolci szabómesternél, Lukácsinál készíttettek ruhát.⁷⁹

A fiatal Diószeghy Zsigmond a Keleméren és környékén lakó bárói család tagja, őt eskette Tompa Mihály, s kapott érte őt aranyat. Egyedül erről a családról jegyezték fel, hogy támogatta a keleméri püspököt.⁸⁰ Tompa egyébként jó barátságban van ezzel a családdal, többször megemlékezik Diószeghy Zsigmond apjáról, Károlyról is. A papköltő emlékezetében megmaradt egy időskori kesergése, amit azonban magára vonatkoztatva mesél el: „adnék 10 pengőt annak, aki agyoncsapna!”⁸¹ Diószeghy Zsigmond aláírása már csak azért is érdekes, mert nála lakott a későbbi gyűjtő, Mocsáry Eszter, aki a nagynénje volt s ennek ellenére már nem írt alá többször.⁸²

Van még három keresztnév nélkül leírt előfizető, egyikük Zsoldos Gy. (György vagy Gyula?), de nem tudni, ki az: neje, Emília másod-unokatestvére, vagy az az „igen derék

⁷⁶ TOMPA *Levelezése, i. m.*, I, 359. Tompa Mihály – Kania Emiliához, Miskolc, 1861. február 4. MIHÁLYFALUSI FORGON, *Gömör...*, i. m., 543. A Liptayak korábban Naprágyon is birtokosok voltak. MIHÁLYFALUSI FORGON, *Gömör...*, i. m., 414; S. SZABÓ, *Tompa Mihály, a költő...*, i. m., 41.

⁷⁷ Neve ekkor Molnár Viktorné mellett szerepel, lehetséges, hogy rokonok voltak, s ezért a putnoki aláírás egy esetleges rokonlátogatás emléke volna.

⁷⁸ TOMPA Mihály, *Hűség: Özv. Molnár Károlyné felett 1855* = TOMPA, *Halotti...*, i. m., 129–141. MIHÁLYFALUSI FORGON, *Gömör...*, i. m. Itt egyébként külön fel kell hívni a figyelmet a gyűjtő lelkész voltának a különlegességére a kapcsolatháló szempontjából. Akár csak a *Phoenix* előfizetőit, akár szélesebb skálán 1849–51 között a kelemérieket vagy még szélesebben a megyei elitet vizsgálva (tehát Tompa ismerősi, baráti körét), mindenképpen szem előtt kell tartani azt a tényt, hogy ezen embereket vagy rokonaikat valószínűleg részben Tompa eskette vagy temette el, a Keleméren lakókról pedig elmondható, hogy állandó kapcsolatban voltak a lelkésszel, hiszen, mint a legtehetősebb falubeliek, a templomban az első sorból, az urak padjából hallgathatták Tompát.

⁷⁹ TOMPA *Levelezése, i. m.*, I, 359. Tompa Mihály – Kania Emiliához, Miskolc, 1861. február 4. II, 559.

⁸⁰ SZOMBATHY László, *Gömör–Kishont vármegye népoktatás-ügyének története*, Debrecen, Hegedűs Sándor könyvkiadóhivatala, 1909, 239.

⁸¹ TOMPA *Levelezése, i. m.*, I, 248, 324. Tompa Mihály – Borsodi Józsefhez, Hanva, 1855. október 21.; Tompa Mihály – Szemere Miklóshoz, Hanva, 1859. november 3. S. Szabó szerint egyszer névnapja alkalmából egy ünnepélyen Tompa felköszöntötte az idős bárót, mire az ezt felelte: „Mind hunczut, bolond, a ki nekem ezt kívánja!” s a költő ezen megsértődött, holott ez csak az öregúr furcsa személyiségéből fakadt. S. SZABÓ, *Tompa Mihály, a költő...*, i. m., 39.

⁸² TOMPA *Levelezése, i. m.*, II, 534; TOMPA *Összes versei...*, i. m., 1192; MIHÁLYFALUSI FORGON, *Gömör...*, i. m., 202.

magyar ember”,⁸³ akivel Tompa jól el szokott anekdotázgatni, esetleg a két ember ugyanaz, vagy másvalakiről van szó? Mindenesetre valószínűbb, hogy az egy évvel korábbi esküvőjükön tanúskodó Gyuláról van szó.⁸⁴

Ragályi Gy. keresztnévét nem tudjuk, de valószínűleg ő az a Ragályi Gyula, akinek esküvőjét Tompa a nevezetesebb stóliai közé sorolta (50 forintot kapott érte). Az biztos, hogy idősebb Ragályi Ábrahám, az 1832-ben elhunyt királyi tanácsos és tornai főispán testvérének az unokája az első kötet második kiadására és a második kötetre Putnokon előfizető Ragályi Ábrahám (s nem mellékes megjegyezni, hogy Hámos Gusztáv sógora), és a harmadik kötetre Pelsőcön előfizető Lajos.⁸⁵

Rádely Mihályt Rádeliként említi levelezésében, de többet innen nem tudhatunk meg róla, csak azt, hogy Pálóczy Ábrahámmal, Tompa egyik legbizalmasabb gömői barátjával volt közös ismerősük.⁸⁶ Van azonban Tompa egyházi beszédei között egy síremlék felállításkor mondott nekrológ, amelyben Rádely Gyulát, a 23 éves orvostanhallgatót búcsúztatta. A közlő (Szabó S. József) egy lábjegyzetben elmondja, hogy jó barátságban volt Tompa az elhunyt szüleivel, s őt magát is szerette. Így Rádely Gyula apját azonosíthatnánk is Rádely Mihállyal, amit még az is megerősít, hogy az apa is orvos volt, és mindketten Putnokhoz köthetők.⁸⁷

Elmondható tehát, hogy Tompa alapvetően a Keleméren és környékén lakó birtokos családokkal írta alá az íveket. A részeges rimaszombati kisiparos fia, akit ötévesen a szeretetet átadni képtelen, szegény igrici földműves nagyszülők neveltek, bejáratos lett tehát a legvagyonosabb vagy legősibb gömői nemesek kúriájára, ahol gyakran maga által is kétes minőségűnek tartott terméket próbált eladni. Keleméren is sikerül megnyernie azt a családot az ügynek, amelyik a 19. század nagy részében az egyházi főgondnok címet birtokolta. Hiszen a Tompát a faluba hívó Vadnay Boldizsár előtt, 1833 és 1847 között Diószeghy Károly, majd Vadnay halála után sógorának az unokatestvére, Hámos Gusztáv lesz a főgondnok egy rövid ideig, 1855 és 1887 között pedig maga a sógor, Diószeghy Zsigmond.⁸⁸

A legtöbb kapcsolat szerveződésének az alapja a közös érdek és értékrend, az azonos társadalmi osztályhoz tartozás és a közös munkatevékenység.⁸⁹ Ez Tompa Mihály esetében is érvényesült, s ebből is látszik kapcsolatépítő tehetsége, hiszen alig egy fél évvel a régi nemes családból származó Soldos Emíliával való házasságkötés után már a legelő-

⁸³ TOMPA *Levelezése*, i. m., I, 112. Tompa Mihály – Szemere Miklóshoz, Kelemér, 1850. október 7. II, 581; MIHÁLYFALUSI FORGON, *Gömör...*, i. m., 583.

⁸⁴ S. SZABÓ, *Tompa Mihály, a költő...*, i. m., 40.

⁸⁵ TOMPA *Összes versei...*, i. m., 1192; NAGY Iván, i. m., IX, Pest, Ráth Mór, 1862, 581; MIHÁLYFALUSI FORGON, *Gömör...*, i. m., 273.

⁸⁶ TOMPA *Levelezése*, i. m., I, 282. Tompa Mihály – Pálóczy Ábrahámhoz, Hanva, 1859. augusztus 13. II, 569.

⁸⁷ *Síremlék felállítása után. Putnok, február 12. 1857.* = TOMPA Mihály, *Alkalmi és közönséges egyházi beszédek*, s. a. r. S. SZABÓ József, Bp., 1901, 92–94; *Magyarország és Erdély képekben*, szerk. VAHOT Imre, KUBINYI Ferenc, III, 2. (reprint) kiadás, Bp., 1985, 139.

⁸⁸ KREL, *A keleméri és poszobai egyház jegyzőkönyve 1707–1870*, 17.

⁸⁹ MIROSLAV PETRUSEK, *Szociometria (Elméletek, módszer és technikák)*, Bp., 1972, 306.

kelőbb gömöri birtokosokkal áll nem is túl távoli kapcsolatban, bár ezt a megyei kapcsolathálót nyilván már jóval a házassága előtt elkezdte kialakítani.⁹⁰

5.2.3.3. „... a kritikusokat a forradalom után sem vitte el az ördög.”⁹¹

Még egy előfizetőről kell hosszabban szólnunk, de előbb lássuk, miért is lépett ki a szervezésből Tompa. Emich Gusztáv 1850 karácsonyára ígérte a *Losonczy Phönix* első kötetének példányait, de a cenzúra miatt a kiküldés sokat késett. Sőt, január 20-án a költő azt írja Szász Károlynak, hogy még azt sem tudja, be van-e tiltva a kiadvány, vagy csak letartóztatva, eljárás alatt áll.⁹² Egy hónappal később még türelmes, bár őt már a prenumeránsok nemcsak az almanach miatt keresik, némelyik akár a pénzét is visszakérné.⁹³ Ekkoriban jelent meg könyvárusi forgalomban az almanach.⁹⁴ Bár lírai és prózai művéből azt gondolnánk, tisztában volt a prenumeráció hátrányaival, Tompa, mikor egy hónappal később, március végén sem érkeztek meg a példányok, a Pesti Naplóban egy bíráló cikket jelentetett meg,⁹⁵ tőle nem szokatlanul inkább indulatai, mint észérvek által vezérelve.⁹⁶ Arról ír, hogy példányokat még nem kaptak, de a kritikusok már megjelentek, sőt, egy bizonyos E. úr a kiadó Emich megbízásából kritizál. Ez a kritikus (E. P., vagyis Ember Pál) Erdélyi János, aki azt írja a *Rege a selyembogárról* c. költeményről, hogy bátran kimaradhatott volna.⁹⁷ A kortársak valószínűleg jól érzékelték, hogy a cikk megszületésének ez a mondat lehetett az alapindoka.⁹⁸

⁹⁰ Erre mindenképpen jó alkalom volt évtizedes sárospataki tartózkodása, ugyanis a kérdést alaposan körbejáró Nagy Sándor szerint „A pataki közvizsgálat... az egész Felvidék református értelmiségének találkozó alkalmá volt”. NAGY Sándor, *Tompa Mihály iskolai pályája*, ItK, 1908, 284.

⁹¹ Pesti Napló, 1851. április 3., 2. Lévy reakciója Tompának a tárgyalt konfliktus végén.

⁹² TOMPA *Levelezése, i. m.*, I, 130. Tompa Mihály – Szász Károlyhoz, Kelemér, 1851. január 20.

⁹³ ARANY *Levelezése, i. m.*, I, 340. Tompa Mihály – Arany Jánoshoz, Kelemér, 1851. február 10. Úgy írja Tompa: „A Phönix még mindig tojásait üli...” Másutt pedig: „... a Gólya tojt nekem elég bajt...” (*A gólyához* című verse miatt eljárás indult ellene. Tompa Mihály *évforduló Kelemérben*, szerk. IGNÁCZ Erzsébet, MILE Lajos, Debrecen, 1991, 51.) Tompa sokat emlegetett természetközelségét jelezheti a két elvont fogalom, az almanach és a vers valódi madárként való megjelenítése.

⁹⁴ TOMPA *Elfelejtett... i. m.*, 66.

⁹⁵ *Gömörből, mart. 26. [1851]*, Magyar Hírlap, 1851. március 30.

⁹⁶ Ez ugyanakkor érthető, ha 16 ember már három hónapja zaklatta a könyvéért, s nem a szerkesztő vagy a kiadó, hanem az ő szavahihetősége kérdőjeleződött meg személyes ismerősei, barátai előtt. (Ő maga ugyan írói válságának, lobbanékonyságának az okát aranyerében látja.) ARANY *Levelezése, i. m.*, 364. Tompa Mihály – Arany Jánoshoz, Kelemér, 1851. április 24.

⁹⁷ ERDÉLYI János, *Irodalmi, színházi, közéleti írások és beszédek*, s. a. r., bevezette és a jegyzeteket írta T. ERDÉLYI Ilona, Bp., 2003, 158, 597. Maga Erdélyi tagadja egy Szemere Miklóshoz írt levelében, hogy ő lenne „E. úr”, ami nem is csoda, hiszen ismert volt Szemerének és Tompának mint vidéki íróknak a véd- és dacszövetsége a magyar irodalomban (és gyakran azzal szemben). ERDÉLYI *Levelezése, i. m.*, II, 28. Erdélyi János – Szemere Miklóshoz, Pest, 1851. április 10. TOMPA *Levelezése, i. m.*, II, 584–585.

⁹⁸ GYULAI Pál *Levelezése, 1843-tól 1867-ig*, s. a. r. és a jegyzeteket írta SOMOGYI Sándor, Bp., Akadémiai, 1961, 71. Gyulai Pál – Szász Károlyhoz, Pest, 1851. április 26. Igaz, Tompa maga írta később Aranyinak, hogy

E cikkben Tompa az almanachok szállításával kapcsolatban is félreért több fontos dolgot,⁹⁹ ami számunkra azért fontos, mert ez a cikk, valamint Lévay József válasza¹⁰⁰ a szállítás körülményeibe enged beláthatnunk. Ez alapján tehát: a kiadó a posta akkori állapota, lassúsága és megbízhatatlansága miatt magára vállalja az elszállítást, előtte pedig egy értesítő levelet küld a gyűjtőnek, aki az előzőleg megbeszélte helyre (általában könyvkereskedésbe) kapja a példányokat,¹⁰¹ s majd ő hordja szét őket ismerőseinek. Ebből tehát kitűnik, hogy gyűjtőnek lenni önmagában nem volt túlságosan nagy presztízsű dolog.

A cikk hangvétele s névtelensége (a szerző az –y– álnevet használta) nemcsak a kiadó Emichet és a kritikus Erdélyi Jánost bősztette fel, hanem – amint Gyulai Pál egy levelének az utalásából megtudjuk – a szélesebb íróársadalmat: „Mindenki tudja, hogy a putnoki levelet ő írta és nevetik. S vajon ki szenvedély nélkül megvizsgálja a dolgot nem fogja-e... sajnálni Tompát, ki jeles költő létére annyira lealázza magát, hogy kritikusa – igazságos-e vagy nem az mindegy – ellen álnév alatt ír s épen nem elvkérdésben?”¹⁰² Látható ezek után, hogy a költő keserű szájjal látott volna hozzá az újabb gyűjtőívek megtöltéséhez, de talán ideje sem lett volna rá, hiszen ekkoriban intézte Hanvára való átköltözésének ügyeit,¹⁰³ ami sokáig elhúzódott az esperes makacssága miatt. 1851. október 4-én Szemere Miklósnak például ezt írja: „Irodalomról keveset tudok: azóta a szó teljes értelmében nem dolgoztam; hurcolkodtam, pakoltam és fenekestől felfordultam.”¹⁰⁴

Egy levél azonban azt sugallja, hogy mégis köze lehetett a gyűjtéshez a későbbiekben is. Arany Jánost értesíti benne arról, hogy még 14 gyűjtőívvvel együtt a *Phoenix* második kötetének is gyűjt. Az irodalomhoz való viszonya azonban megváltozott: tavasszal levelet küld Vas Gerebennek, hogy ő nem ír többé egy sort sem, s ezt üzeni a többi szerkesztőnek is.¹⁰⁵ Fentebb láttuk, hogy ez a terve nem sikerült s továbbra is részt vállalt a ma-

ezek a versei vajmi keveset érnek. ARANY *Levelezése*, i. m., I, 363. Tompa Mihály – Arany Jánoshoz, Kelemér, 1851. április 24.

⁹⁹ A példányok útnak indításáról szóló értesítést úgy érti, már átvetheti őket a megadott helyen.

¹⁰⁰ Pesti Napló, 1851. április 3. (2. évf., 321. sz., 2).

¹⁰¹ Tompa esetében ez minden bizonnyal Heilprin Mihály miskolci nyomdász és könyvárus volt, akivel ekkoriban egyébként is üzleti kapcsolatban állt. TOMPA *Levelezése*, i. m., I, 142–144. Tompa Mihály – Szász Károlyhoz, Hanva, 1851. november 21.; Tompa Mihály – Szemere Miklóshoz, Hanva, 1851. november 21.; Tompa Mihály – Szilágyi Sándorhoz, Hanva, 1851. november 21. II, 546.

¹⁰² GYULAI *Levelezése...*, i. m., 71. Gyulai Pál – Szász Károlyhoz, Pest, 1851. április 26. Erdélyi is így ír: „Nem hiszed, mennyit ártott az ő reputációjának ama gondolatlan hetvenkedés.” SZEMERE Miklós *Irodalmi hagyatékából*, közli PERÉNYI József, ItK, 1905, 346–364.

¹⁰³ Nem mellékes megjegyezni, hogy papi népszerűsége és költői ismertsége mellett a már említett kapcsolatépítési stratégiái is közrejátszhattak a hanvai meghívásban, ugyanis a főgondnok, Hanvay Károly felesége Soldos Emiliának volt a rokona (ARANY *Levelezése...*, i. m II, 1163), testvérével, Hanvay Péterrel pedig együtt volt gömöri nemzetőr Tompa (Hanvay lovas nemzetőr kapitány volt). MIHÁLYFALUSI FORGON, *Gömör...*, i. m., 281.

¹⁰⁴ TOMPA *Levelezése*, i. m., I, 131–132, 137–139, 140–141. Tompa Mihály – Szász Károlyhoz, Ragály, 1851. március 5.; Kelemér, 1851. május 12.; Kelemér, 1851. május 26.; Putnok, 1851. június 26.

¹⁰⁵ ARANY *Levelezése*, i. m., 358, 361. Tompa Mihály – Arany Jánoshoz, Kelemér, 1851. április 24.

gyar irodalomból, viszont annak azért oka lehet, hogy Tompa közlése ellenére miért nem ő szerepel gyűjtőként, hanem Mocsáry Eszter.

5.2.3.4. Mocsáry Eszter: „jegyben járva” az irodalommal

Mocsáry háromszor szerepel Tompa Szemere Miklóshoz írott leveleiben, s kiderül végül, hogy rokona Szemerének: „Idős leány, derék, eszes és – nem pletyka! Mocsári lány, gazdag igen – és iszonyú dühös democrata volt már régóta.” „Ő itt lakik Diószegi-eknél; jó leány csak kissé szeszélyes.” Az „idős leány” kifejezés családi állapotot rögzít: a keleméri anyakönyvek szerint a hölgy a gyűjtés idején, 1851-ben már elmúlt 55 éves. Egyébként nővérénél, Máriánál, Diószeghy Károly feleségénél lakik, a 80. szám alatt. A ház ura a 26 éves Diószeghy Zsigmond. A faluban kastélynak hívott, gondozott parkkal körülvett egyszintes kúriában laknak, és az anyakönyvek tanúsága szerint velük egy házban él a Hámos család is, aminek az indoka lehet a szoros rokoni kapcsolat, hiszen Zsigmond és Gusztáv unokatestvérek. A második kötet gyűjtése 1851 tavaszának végén, a harmadiké az ősz folyamán történt. Ekkor végig a kúriában tartózkodnak a nemesek Keleméren, csak télire költöznek be városi saját vagy bérelt lakásaikba.¹⁰⁶

Tompa és Mocsáry kapcsolatáról nem túl sokat tudunk tehát, hiszen a lelkész-költő nem említi másutt, Mocsáry Esztertől pedig két anyakönyvi bejegyzésen és néhány prenumeránsi aláíráson kívül nem maradt ránk semmi. Ezért segítségül kell hívnunk egy nagyformátumú politikust, akinek az életéről bőségesen maradtak ránk források, és történetesen Mocsáry Eszter volt a legkedvesebb nagynénje: Mocsáry Lajost.¹⁰⁷

A nemzetiségük ügye iránt a dualizmus második felében egyedül érzékeny politikus kiadott válogatott munkáiban ugyan nem találhatunk Eszter nevű családtagot – és biográfusai sem tudnak róla¹⁰⁸ –, az OSZK levelestárában azonban rejtőzik néhány családi ügyekkel foglalkozó levél, amelyből számunkra fontos dolgok derülhetnek ki. Mocsáry Eszter 1840-ben szerepel a levelezésben először, ekkor bátyjával és sógornőjével van Pesten. Ők Mocsáry Lajos szülei, s az apa, Imre – nógrádi aljegyző – súlyos betegsége miatt, gyógykezelése végett vannak itt. Két évvel később már Mocsáry Lajos van Pesten, tanul, s itt meglátogatja „Eszter néni”. Sűrűek lehetnek a pesti látogatásai, hiszen

¹⁰⁶ KREL, Kelemér–Gömörzöllős (Pozsoba) református egyházközség vegyes jegyzőkönyvei, 1772–1924, 596, 598, 612, 616, 632–633; Keresztelési anyakönyvek 1772–1917, 55, 60; TOMPA *Levelezése, i. m.*, I, 91, 96, 113. Tompa Mihály – Szemere Miklóshoz, Kelemér, 1849. június 11.; Kelemér, 1850. január 2.; Kelemér, 1850. október 7. MIHÁLYFALUSI FORGON, *Gömör...*, i. m., 202. Az első levélben sajnos közvetlenül Mocsáry Eszter említése után három sor hiányzik, s nem tudni, hogy még a birtokosnőről volt-e szó bennük. Az eredeti levélen látszik, hogy valaki utólag satírozta át, teljesen olvashatatlanra. OSZK Kézirattár, Tompa Mihály – Szemere Miklóshoz, Kelemér, 1849. június 11.

¹⁰⁷ KEMPELEN Béla, *Magyar nemes családok*, VII, Bp., Grill Károly, 1913, 293.

¹⁰⁸ TÓTH Ede, *Mocsáry Lajos élete és politikai pályakezde (1826–1874)*, Bp., Akadémiai, 1967; KEMÉNY G. Gábor, *Mocsáry Lajos a népek barátságáért*, Bukarest, Politikai, 1972; MOCSÁRY Lajos *Válogatott írásai*, a bevezető tanulmányt írta, a válogatást végezte és jegyzetekkel ellátta KEMÉNY G. Gábor, Bp., Bibliotheca, 1958.

Mocsáry Lajos anyjának írott előző levelében az áll, hogy a nagynénje olyan gyorsan elutazott, hogy elköszönni sem tudott tőle. „Akkor tudniillik Pomázon volt ’s mennyire meg voltam lepetve, midőn tegnapelőtt az utcán talákoztam vele Kulifaynéval együtt, kinél szállva volt; azonban az asszony... szíves meghívásának ellene nem állhatván, most nála van és leend szombatig. Most is a’ szokott és igazi jósággal van irántunk, mindkettőnk megajándékozott; s mi is igyekszünk mulattatni. Volt a hídépítésnél¹⁰⁹ meg Pekény [?] bátyáméknál.”¹¹⁰ Említést tesz egy bizonyos „Friebeisz Juli” nevű barátnőjéről is.¹¹¹

Itt tehát egy viszonylag szoros nagynéni–unokaöcs kapcsolat rajzolódik ki a 16 éves Mocsáry és 46 éves nénye között.¹¹² Ugyanakkor látszik, hogy nem egy helyen laknak, ugyanis a pesti diák a leveleinek az üdvözlő formuláiban nem említi egyszer sem „Eszter nénit”, csak az első említett, Pestre címzett levélben. Így az egyébként láthatólag aktív és sokat utazó, vendégeskedő Mocsáry Eszter valószínűleg ekkor, a negyvenes évek elején már nem a Mocsáry család andornaki birtokain, hanem nővérééknél, Mocsáry Máriánál Keleméren él. A két falu nincs túl messze egymástól, igaz, közel sem – körülbelül 60 km a távolság. Figyelemre méltó „Friebeisz Juli” említése, ő ugyanis valószínűleg Friebeisz István Júlia nevű felesége, vagy harmad-unokatestvére.¹¹³ Megvan rá tehát az esély, hogy Mocsáry Eszter irodalomtámogatói tevékenysége már a negyvenes évek legelején vagy még korábban alakult ki. Az is elgondolkasztató, hogy egy-két évvel Mocsáry Eszterrel való kapcsolatának a kialakulása után Tompa Mihály több önálló kötetét is Friebeisszel adatta ki.¹¹⁴

Mocsáry Lajost fiatal kora ellenére (1826-ban született) 1846 és 1850 között csaknem végig a graefenbergi (ma Lipová-lázně) fürdőben kezelik.¹¹⁵ 1848 nyarán is ott volt.

¹⁰⁹ A Lánchíd építése, az építkezés a város látványosságának számított a korban. ANTALFFY Gyula, *Reformkori magyar városrajzok*, Bp., Panoráma, 1982, 255.

¹¹⁰ OSZK Kézirattár, Levelestár, Mocsáry Lajos levelezése. Szüleihez, testvéreihez. 1. Andornakon, 1840. október 11. 11. Pest, 1842. október 13. 12. Pest, 1842. október 28. Egyébként Mocsáry Eszter sógora, Diószeghy Károly is – akinek a keleméri házában lakik – gyakori vendége az andornaki Mocsáry-kúriának. 4. Andornak, 1841. július 5.

¹¹¹ OSZK Kézirattár, Levelestár, Mocsáry Lajos levelezése. Szüleihez, testvéreihez. 11. Pest, 1842. október 13.

¹¹² Itt felvetődik a kérdés: ilyen jó kapcsolat esetén van-e valamilyen összefüggés Mocsáry Lajos későbbi politikai elvei és Tompa idézett, Mocsáry Eszterről írott jelzője között: „iszonyú dühös democrata volt már régóta”? Nem tudni, mit takarhat ez pontosan, mindenesetre az „iszonyú dühösség” nem feltétlenül pozitív jelző, talán a „túlzó” szinonimája lehet. Kora politikai életében Mocsáry Lajos is túlzó demokratának számított, a nemzetiségek felé tett engedmények miatt. Természetesen nem akarjuk átírni a Mocsáry-biográfiát, s a nagynéni hatását a középpontba állítani Mocsáry Lajos fiatalkori politikai nézeteinek a kimunkálásában, de mindenképp figyelemreméltó a két egymáshoz közelálló rokon hasonló(ként is értelmezhető) politikai beállítódása.

¹¹³ NAGY Iván, *i. m.*, IV, 274–276. Ha tudnánk az 1822-ben született Friebeisznek a házassági időpontját, valószínűleg kizárhatnánk, hogy ez a Júlia a felesége, róla azonban nemhogy monográfia vagy rövid visszaemlékezés, de még nekrológ sincs, így életrajzi adatait lehetetlen feltalálni.

¹¹⁴ *Új magyar életrajzi lexikon*, szerk. MARKÓ László, Bp., Magyar Könyvklub, 2001, II, 805. A *Virágreget* (1853) és Tompa *Verseinek* II. (1854) kötetét adta ki.

¹¹⁵ TÓTH, *Mocsáry...*, *i. m.*, 43–47.

Ekkor születtek Tompa *Graefenbergi levelei* is, hiszen május 26. és július 25. között ott kezelte magát (s ottani gyógyulásának köszönhető, hogy rá tudta szólni magát a nőslésre¹¹⁶). Egyetlen epizód maradt fenn, amely bizonyítja, hogy Tompa Mihály nem csak hogy találkozott Mocsáry Lajossal, de még közelebbi barátságba is kerültek. Ez azonban nem csak Mocsáry Lajos életrajzíróinak a figyelmét kerülte el, hanem szinte minden Tompa-kutatót is.¹¹⁷ A legrövidebben Tompa számol be róla a Fekete könyvben: „Graefenbergben 1848-ban catholica vallású tüzérőrnagy, Enh[u?]ber kivégezte magát. A catholica egyház levette természetesen kezét az öngyilkosról s magunk gyógyvendégek temették el. Engem szólítottak fel, hogy írjak emlékbeszédet temetésére; irtam s azt M. Lajos barátunk németre fordítva,¹¹⁸ felolvasta a sírnál... A beszéd tetszett, általánosan magasztalták, még Priesznitz is, mi hallatlan s példátlan volt, felolvastatta magának.

– De hát vannak ily értelmes protestáns papok Magyarországon?

– Micsoda? – felelt ő [mármint Mocsáry – D. J.] hiszen ez otthon azok közé tartozik, kik meg se mernének szólalni, kik számot se tesznek.

Nagyon sokat neveltünk a dolgon.”¹¹⁹ A történet egykorú leírásában Tompa ugyancsak így említi: „Mocsáry Lajos barátom”. Jó kapcsolat alakulhatott tehát ki közöttük, és ez még hosszú ideig meg is maradt, amint azt majd hamarosan megláthatjuk.

Visszatérve Mocsáry Eszterhez: az unokaöccse közvetítésével vagy anélkül, végül is létrejött a kapcsolat a költő és a keleméri hajadon között. Úgy tűnik, volt alkalmuk találkozni, hiszen a 24 év feletti, még nem házasságban részesültek, hacsak el nem tekintettek ettől a korhatárt harminc évvel meghaladó nő esetében.¹²⁰ A kérdés: mi lehet az oka, hogy Tompa „agyonhallgatja” Mocsáry Esztert, holott két jó barátjának is rokona? Ha a forrásokban ez így is van, a valóságban már nem feltétlenül, elég megnéznünk a későbbi előfizetési listák gömöri részét. Ebből az derül ki, hogy legalább az irodalompartolás kapcsán tartották a kapcsolatot, bár úgy tűnik, ez nem elsősorban Tompán, hanem inkább Mocsáryn múlt. Ő ugyanis – egyedüli gömöriként – minden fellelhető listán ott van, s anyagilag

¹¹⁶ BISZTRAY Gyula, *Tompa Mihály: Kora – magatartása – lírája* = BISZTRAY, *Könyvek...*, i. m., 184–185.

¹¹⁷ TÓTH, *Mocsáry...*, i. m.; MOCSÁRY *Válogatott...*, i. m.; KEMÉNY G., *Mocsáry...*, i. m., 58–59. Utóbbi munkában Kemény megemlíti Wesselényi és Reguly graefenbergi látogatását, Tompáét azonban nem. Egyedül Bisztray Gyula említi Mocsáry Lajos nevét, de más – majd lentebb tárgyalt – kontextusban. BISZTRAY, *Arany...*, i. m., 77.

¹¹⁸ Tompa Lévy szerint valóban alig tudott németül, így szüksége lehetett a segítségre. LÉVAY, *Tompa...*, i. m., 37.

¹¹⁹ TOMPA *Összes versei...*, i. m., 1239. Lényegében ugyanezt a történetet írja le Hanvay Zoltán, bár néhány dolgot felcserél, az őrnagy nevét pedig eltéveszti (Essmarch). Forrása állítása szerint maga Mocsáry volt, igaz, ő maga Tompa egyik legközelebbi barátja volt. HANVAY Zoltán, *Tompa Mihály emlékezete: Írta és a Gömör-Kishont vármegye által 1917. évi szeptember hó 28-án a Tompa Mihály születésének országos keretben rendezett 100 éves évfordulója alkalmából előadta H. Z.*, Rimaszombat, 1918, 27–28. Tompa a graefenbergi levelekben ezt egykorúan is leírja, igaz, a humoros csattanót ekkor még – érthetően – kihagyja. TOMPA *Összes...*, i. m., 1158. Tompa az őrnagy sírjánál elmondott beszédét beválogatta az 1867-ben megjelent halotti búcsúztatói közé: TOMPA Mihály, *Enhüber, Catholica vallású öngyilkos őrnagy sírjánál: Graefenbergben, 1848.* = TOMPA, *Halotti...*, i. m., 187–195.

¹²⁰ FAGGYAS, *Kelemér...*, i. m., 325–326.

is áldoz az irodalomra, ami a költőről már nem mondható el,¹²¹ ő mindenütt csak a gyűjtést vállalja vagy – mint a *Phönix* esetében láttuk – azt sem. A *dühös democrata* lány azonban 1850 után ott szerepel Bajza összegyűjtött műveinek listáján, egyetlen keleméri előfizetőként, ott van Garay *Szent Lászlójának* (putnoki) prenumeránsai között, s a *Phönix* miatt vagy Tompa későbbi közvetítése során Vahottal is kapcsolatba kerül, hiszen 1853-ban a *Magyarország és Erdély képekben* c. munkára gyűjt előfizetőket, majd pedig Vachott Sándor versei¹²² újbóli kiadásának félszáz előfizetője között lesz.¹²³ Sőt, még 1862-ben is hallunk róla: Tompa azon hetvenhét ismerőse-barátja közé sorolja a nevét, akik szerinte szívesen gyűjtenének prenumeránsokat (vagy legalább előfizetőknek) Arany János Koszorú című folyóiratára, ami nem csekély irodalmi elkötelezettségre vall egy közel hetvenéves nőtől.¹²⁴

Ezek után majdnem természetes, hogy ő veszi át a gyűjtés feladatát. Hogy valóban átvette, s nem ő gyűjtötte már kezdettől, az két dologból is kitűnik. Az első, hogy feltűnően rövid a második kötet listája: mindössze négy név. Ez azt jelentheti, hogy későn vehette át a költőtől, s már nem volt ideje újabb előfizetőket toborozni vagy a korábbiakat meglátogatni. Hogy Tompa miért nem tudta megtölteni? Elvesztette volna a hitelét (legalábbis *Phönix*-ügyben) barátai előtt vagy pusztán ideje (vagy kedve) nem volt garasos mecénásokat keresgélni? Nem tudni, bár e sorok szerzője inkább ez utóbbi variáns felé hajlik, hisz az első esetben nem lett volna értelme továbbadni az ívet. Maga írja egy Aranyhoz intézett levélben, Bajza összes munkáiról (amelynek végül is a gyűjtője lett) és a *Szemüveg naplójáról*, hogy „Majd bolond vagyok más firkainak koldúlni, míg a magamét is a moly eszi meg.”¹²⁵ A második (már jóval bizonytalanabb) érv: a lista első két nevét forrással alátámasztva Tompához tudjuk kötni (a másik kettőről Tompától semmit sem tudunk, így akár azt is feltételezhetjük, hogy Mocsáry ismerősei, s ezért nincsenek benne a levelezésben vagy a Fekete könyvben). A második szereplő Recsky Benedekné, őt akár fel is kereshette volna Mocsáry a naprágyi tanyán, az első, özvegy Vadnay Boldizsárné sem biztos, hogy Tompánál írt alá, hiszen Diószeghy Zsigmond sógornője volt, akár ennek házában is találkozhattak. Még Madarassy Károly¹²⁶ és Horváth Sámuel van a listán. A vezetéknev gyakorisága miatt nem állítható, hogy az utóbbi azonos az ugyanilyen nevű református főesperessel, ezt egyedül a szülőhelye támasztja alá: a közeli Sajókaza.

A harmadik kötetre is csak hatan fizettek elő, közülük négyen az első kötetben is szerepeltek. Csak Keresztessy Ferencet és Pauer Miksát tekinthetnénk Mocsáry Eszter ismerőseinek, ők azonban már korábban is előfizettek, csakhogy nem Keleméren, hanem

¹²¹ TOMPA *Levelezése*, i. m., I, 143. Tompa Mihály – Szemere Miklóshoz, Hanva, 1851. november 21. Lévay is azt írja: „Könyvekre általában nem költött.” LÉVAY, *Tompa...*, i. m., 37.

¹²² Az újabb kiadást a börtönben megőrült költő támogatására jelentették meg.

¹²³ BAJZA *Összegyűjtött...*, i. m., II. kötet végi előfizetői lista (számozatlan lap), *Kelemér*; GARAY János, *Szent László: Történeti költemény*, Eger, 1851; VAHOT [sic!] Sándor *Összes költeményei*, Pest, 1856, VII–VIII.

¹²⁴ TOMPA *Elfelejtett...*, i. m., 77.

¹²⁵ ARANY *Levelezése...*, I, 340. Tompa Mihály – Arany Jánoshoz, Kelemér, 1851. február 10.

¹²⁶ Madarassy egyébként Mocsáry Eszter távoli rokona. MIHÁLYFALUSI FORGON, *Gömör...*, i. m., 439; KEMPELEN Béla, *Magyar nemes családok*, IX, Bp., Grill Károly, 1914, 437.

Putnokon, még hozzá az első és a harmadik kötetre Keleméren előfizető Rádely Mihály-nál. Keresztessy 1851-ben vagy valamivel előbb szolgabíróként járt már a faluban, akkor Hámos Gusztáv Zádorfalva nemeseivel kialakult határvitájánál ítélkezett.¹²⁷

Mocsáry Eszter 1873-ban halt meg. Hogy „vénlány” létére mégis milyen megbecsülésnek örvendett, azt nem csak az illusztris prenumeránsai mutatják, hanem a temetés módjánál álló bejegyzés: „oráció s könyörgés s összhangú éneklés”. Ilyen búcsúztatás nem járt ekkoriban más falubelinek.¹²⁸ Az aktív irodalmi (s vélhetőleg politikai) érdeklődés, amely jellemezte őt, nagy részben annak köszönhető, hogy hajadon maradt (hiszen mint feleség és édesanya nem biztos, hogy ugyanilyen lelkesen keresett volna vélhetőleg sosem látott pesti szerkesztőknek prenumeránsokat).

5.2.3.5. Gömöri irodalompartolás 1852–1862

Lássuk, hogy alakult ez a hálózat a továbbiakban, újra kiterjesztve a vizsgálatot térben és időben. Igazoltnak láthatjuk-e feltevésünket, hogy a kapcsolatháló állandó volt, és erős irodalmi szálakkal rendelkezett ahhoz, hogy ezen rokoni, baráti, szomszédi, ismerősi kapcsolatokra kultúraterjesztő-hálózat épülhessen?

Mint említettük, a *Losonczy Phönix*szel egy időben még számtalan munka jelent meg a prenumeránsi hálózatban.¹²⁹ Ezek közül azonban csak Garay és Bajza műveinek prenumeránsait ismerjük, de a névsor elemzése nem indokolt, mert Bajza kötetére csak Mocsáry Eszter jelentkezett, a *Szent László*t pedig nagyjából a *Losonczy Phönix* előfizetői rendelték meg.¹³⁰

Tudjuk, hogy 1853-ban a kelemérihez nagyjából hasonló nagyságú előfizetői kör írt alá a *Magyarország és Erdély képekben* című munka első kötetére, egy évvel később tehát még létezőnek sejtethetjük ezt a kapcsolathálót.¹³¹ Ennek a hálózatnak 1862. évi, egyetlen forrása egy Arany Jánoshoz küldött Tompa-levél. Arany ugyanis ebben az évben szeretett volna indítani egy Koszorú című lapot, s ehhez előfizető-gyűjtőket keresett, ez ügyben kért segítséget Tompától. Ő lelkesen siet barátja segítségére, s egy sátoralja-

¹²⁷ OSZK Térképtár, Kelemér 1085/2. A tagosítás következtében leírása Kelemér adóközségnek, 2.

¹²⁸ KREL, Kelemér–Gömörzöllős (Poszoba) református egyházközség vegyes jegyzőkönyvei, 632–633.

¹²⁹ Tompa a következőket gyűjtötte: „1. a Phoenix [sic!] 2-ik kötete. 2. Bajza összes művei. 3. Nagy Ignác színművei. 4. Garay Szent Lászlója. 5. Fényes Statistikája. 6. Friebeisz Népjegyzői hivatala. 7. Egy szemüveg naplója. 8. Erdélyi Példabeszédekje. 9. Ifjúság barátja. 10. Nagyenyedi album. 11. Komáromi romemlékek. 12. Halász Karácson Olasz nyelvtana. 13. A falu könyve. 14. A remény. 15. A hölgyfutár sat sat.” Tompa Mihály – Arany Jánoshoz, Kelemér, 1851. április 24. ARANY *Levelezése...*, i. m., I, 358.

¹³⁰ BAJZA, uo.; GARAY, uo. Van néhány név, akik mégsem szerepelnek a *Losonczy Phönix* listáin, azonban semmilyen, rájuk vonatkozó adatot nem találtam.

¹³¹ *Magyarország és Erdély...*, i. m., 139–140. A keleméri előfizetők 16-an voltak, az említett munkára Rádely Mihály és Mocsáry Eszter gyűjtöttek, legalább 11, legfeljebb 24 embert. A listát sajnos nem közlik, csak az előfizetőszámot, egyvalakit mégis „meggyanúsíthatunk” a kiadvány prenumerálásával: Hámos Gusztávot, aki már említett könyvében kiemelte a könyvet mint követendő példát – valószínű, hogy a birtokában is volt.

újhelyi szüreten vendégeskedve összeír 77 nevet és címet.¹³² Ezeket átnézve érdekes eredményre juthatunk, amely alátámasztja elméletünket az állandó prenumeránsi kapcsolathálóról.¹³³

A Tompa *Losonczy Phönix*-beli ívéről ismert emberek közül szerepel a listán *Mocsáry Eszter*, de gyűjtő az unokaöccse, a pap-költő barátja, Mocsáry Lajos is, valamint *Ragályi Gyulának, Liptay Sámuelnek és Hámos Gusztávnak a feleségei* (feltűnő, hogy a „kelemériek” közül Recskyné hiányzik, pedig még ekkor is jó kapcsolat van köztük, e nyáron közösen utaztak Pestre Tompánéval, gyógykezelés végett).¹³⁴

A többiek nem szerepelnek ugyan Tompa *Phönix*-beli ívében, a gömöri *Phönix*-előfizetőket megnézve azonban érdekes dolgokra bukkanhatunk. *Szentpétery Sámuel* és *Maklári Pap Lajos*,¹³⁵ akik Tompa legbizalmasabb lelkész-író-barátai, Pelsőcön, illetve Jolsván fizetnek elő a *Phönix* két-két kötetére.

Szentpétery Sámuel pelsőci református lelkész. Az idős lelkésszel még beszélő S. Szabó József leírja megismerkedésük történetét. 1846 őszén Tompa Rimaszombatban tette le a papi vizsgáit. Az egyházi hierarchiát megszegő választás (a tanító-káplán-pap sorrend betartása helyett Tompát egyből papnak választották a bejeiek) miatt Terhes Sámuel, a későbbi esperes a *chalcedoni concílium főembereiről* kérdezi, s így – S. Szabó szerint – a bukás biztosított volt, azonban az utolsó pillanatban kivágódik az ajtó, besiet egy magas, fiatal lelkész, az egyházmegyei jegyző, és a kérdést a *magyar reformáció nagy alakjaira* változtatja. Tompa ekkor már remekel, a vizsga után pedig bemutatkozik a jegyző: ő volt Szentpétery.¹³⁶

Maklári Pap Lajossal nem sokkal ez után kerülhet jó kapcsolatba, ugyanis nemsokára megisméltődött az eset, a hierarchiát áthágva választották meg a zádorfalviak a falu még Sárospatakon tanuló szülöttét, Batta Bálintot. Terhes éles hangú cikkekben támadta ezt a gyakorlatot, és egyfajta gömöri „pennaháború” alakult ki. A konzervatív Terhes kihívója volt Maklári Pap.¹³⁷ Tompa majd viszonozza ezt, amikor Erdélyi János tesz egy sértő, de legalábbis nehezen magyarázható – igaz, Erdélyi ezt sokszor megkísérli – megjegyzést Maklárira és Szentpéteryre. Amint láttuk, Tompa egyszer már súlyos vereséget szenved-

¹³² BISZTRAY, *Arany...*, i. m., 75. Meg kell jegyezni, hogy a kapcsolatháló felgöngyölítése lényegesen egyszerűbb volna, ha az MTA Textológiai Munkabizottsága a 60-as évek elején nem véteti ki Bisztrayval – papirtakarékossági okokra hivatkozva – a már elkészült teljes Arany–Tompa levelezést, mondván, hogy az hamarosan az Arany-levelezésben fog helyet kapni. TOMPA *Levelezése*, i. m., I, 9. Azóta valóban megjelent három kötet (a legutóbbi 2004-ben), de egyelőre csak 1861-ig jutott a kiadás.

¹³³ Az 1862-es lista nevei dőlt betűsek.

¹³⁴ BISZTRAY, *Arany...*, i. m., 75–78; TOMPA *Levelezése*, i. m., II, 576.

¹³⁵ Maklári Pap Lajos életrajzát lásd Sz. KISS Károly, *Új magyar Athenás: Újabbkori magyar protestáns egyházi írók életrajz-gyűjteménye*, Bp., 1882, 270–271. Makláriról érintőlegesen ír Bolgár Dániel Bertzének, Maklári papi állomáshelyének egy kultúrtörténeti kérdésével foglalkozó alapos és invenciózus tanulmánya is: BOLGÁR Dániel, *Két anyakönyvi bejegyzéstől a népi kultúra fennmaradásáig, avagy bevezetés két fattyúszületés berzétei interpretációjának történetébe*, Sic Itur ad Astra, 2003, 91, 99–100, 153–157.

¹³⁶ S. SZABÓ, *Tompa Mihály, a költő...*, i. m., 21–22.

¹³⁷ S. SZABÓ, *Tompa Mihály, a költő...*, i. m., 28. Tompa, bár a vita háttérében az ő korábbi esete állt, nem szólalt fel az ügyben.

dett egy korábbi polémiában, most, lelkészársai kérésére mégis vitába száll az eset után folyamatosan magyarázkodó, de bocsánatot semmiféleképpen nem kérő szerkesztővel.¹³⁸

Visszatérve Szentpéteryhez, két évvel idősebb Tompánál, de már tíz évvel korábban lelkész. Graefenbergben is együtt vannak. Sok levelük maradt fenn, amelyekből őszinte barátság olvasható ki, ugyanakkor gyakran írnak praktikus dolgokról is, Tompa gyakran szerzi be például a szükséges 100–200 fej káposztát, répát vagy juhtúrót Szentpétery segítségével. Végül még maga Tompa kéri fel barátját, hogy halála után ő mondjon prédikációt a sírja fölé.¹³⁹

Czékus István rozsnyói evangélikus esperes apja, Mihály található a *Phönix* tornaaljai ívén, ő Diószeghy Zsigmond nagybátyja volt.¹⁴⁰

Az 1851-es almanachra Rimaszombatban előfizető Dapsy Frigyes annak a *Dapsy* családnak a tagja, amelyből három családtag címét is elküldte Tompa Aranyinak. Frigyes apja, a református esperes Dapsy József közeli, idős barátja volt Tompának, s amikor 1852-ben el kellett temetnie a 78 éves esperest (s nem mellékesen követni őt a legjövedelmezőbb gömöri, tehát a hanvai plébániában), a költő megjegyzi: „késő vénségében is művelte magát... örömmel olvasta az új-kor s a hazai irodalom jelesebb termékeit is...”¹⁴¹ Fiának, *Vilmosnak*, a rimaszombati országgyűlési képviselőnek és unokája, *Kornél feleségének* a címét kapja meg Arany János. A harmadik családtag *Pál*, aki az egyház főgondnoka volt Tompa első lelkései állomáshelyén, Bejében, és a fent említett, Terhes Sámuellel zajló hírlapi polémiában ő adja meg a kegyelemdőfést, amikor megemlíti: maga Terhes is a hasonló, általa kritizált pályát futotta be.¹⁴²

A 68 éves *Dráskóczy Sámuel*, aki alispán volt a megyében a reformkorban, nem szeptember ugyan egy „phönixes” gyűjtőívén sem, de fia, a 35 éves Gyula egy évtizeddel korábban két rövid hónapig komája volt a költőnek, hiszen Recskynével együtt ő volt Tompa Kálmán keresztszülője. A szabadságharc alatt kapitány a Bocskai-huszároknál,¹⁴³ 1865-ben pedig országgyűlési képviselő lett, és irodalmi téren is működött. *Dráskóczy Sámuel*nét is Tompa temette el.¹⁴⁴

Madarassy Lajosné Czékus Matild férjének az unokatestvére, *Madarassy Károly* még *Mocsáry Eszternél* fizetett elő Keleméren a *Losonczy Phönixre*. De *Czékus Matild* testvé-

¹³⁸ A vita során váltott leveleket lásd *Adatok Tompa Mihály életéhez*, közli HARSÁNYI István, ItK, 1913, 335–348.

¹³⁹ S. SZABÓ, *Tompa Mihály, a költő...*, i. m., 35, 91–92; *Adatok...*, i. m., 334, 365, 373.

¹⁴⁰ BISZTRAY, *Arany...*, i. m., 75–78; MIHÁLYFALUSI FORGON, *Gömör...*, i. m., 169, 202.

¹⁴¹ TOMPA Mihály, *A hosszú és jól bevégzett élet: Dapsy József lelkész felett*, 1852 = TOMPA, *Halotti...*, i. m., 65–73.

¹⁴² MIHÁLYFALUSI FORGON, *Gömör...*, i. m., 188; BISZTRAY, *Arany...*, i. m., 77; S. SZABÓ, *Tompa Mihály, a költő...*, i. m., 28.

¹⁴³ Életrajzát és katonai, illetve politikai tevékenységét arcképével együtt lásd BONA, *Kossuth...*, i. m., 182–183.

¹⁴⁴ KREL, *Keresztelési anyakönyvek, 1772–1917*, 98; MIHÁLYFALUSI FORGON, *Gömör...*, i. m., 208–209; BISZTRAY, *Arany...*, i. m., 77. Tompa érzelmes gyászbeszédet mondott *Dráskóczy Sámuel*né felett, hosszan beszélt az elhunyt és gyászoló rokonai kapcsolatáról, amelyet így vélhetően ő is jól ismert. TOMPA Mihály, *A nő helye; hivatásának szépsége és fontossága: Dráskóczy Sámuelnő felett 1853* = TOMPA, *Halotti...*, i. m., 14–26.

re, Adél is gyűjtőként szerepel az Aranynak küldött listán, mégpedig *Ragályi Ferdinánd*-néként. Itt kell szólnunk a Ragályi családnak az irodalommal és Tompával való szerteágazó kapcsolatairól. A már említettek: Lajos, Gyula és Ábrahám előfizettek a *Losonczy Phönix*-re, Gyula még Tompánál. De három Ragályi fizet elő nála Garay *Szent László*-jára is, Gyula, Miksa és Pál.¹⁴⁵ Egyébként utóbbi vizsgáztatta Tompát 1846-ban, Rimaszombatban. Miksa Ferdinánd testvére volt,¹⁴⁶ Ragályon éltek, és a természet szeretete gyakran összehozta őket Tompával.¹⁴⁷ Ferdinándról azt írja: „Jó ösmerősöm, de csakis ennyi, s nem több... eléggé eszes és művelt ember”. Ő egyébként, ha nem is fizet elő Garay művére, de árvái javára pénzt gyűjt.¹⁴⁸ Vele kapcsolatos az a sokszor lejegyzett anekdota, amikor Tompát „Miskázta”, amit a magasabb társadalmi rétegből való úrtól Tompa nem tűrt el, de testvéréről, Miksáról is úgy emlékezik meg, mint számító és indulatos emberről.¹⁴⁹

Máriássy Mórné férje távoli rokona (harmad-unokatestvére) annak a *Máriássy Bélának*, aki gömöri nemzetörként találkozhatott Tompával a szabadságharc alatt, majd feleségével együtt fizet elő a *Phönix*-re Tornaalján. Négy évvel később a lelkész eltemeti Béla édesanyját, *Máriássy Zsigmond*-né, és ezért lelkészi szolgálatának legmagasabb jövedelmét, vagyis 80 forintot kap.¹⁵⁰

Molnár Viktorné és férje lelkes irodalompartolók, Tompa szerint *Viktor* gyűjti a leglelkesebben az előfizetőket a Koszorúra, egyébként pedig jó barátja, aki lovat taníttat ki a lelkésznek, jófajta pálinkát főz és 1861-ben többhetes utazásra mennek együtt Hegyaljára, „szőlőcurára”, de egyébként is napi vagy heti kapcsolatban vannak. Valószínűleg kertészkedni is szeret és a költő tőle kapja a Hon c. újságot. Felesége pedig gyógyszerert küld a már nagybeteg költőnek, a *Phönix*-re Rimaszombatban, majd Putnokon fizet elő.¹⁵¹

¹⁴⁵ A családi kapcsolatok: Ferdinánd és Miksa testvérek, Gyula, valamint Lajos az unokatestvérük, Ábrahám a másod-unokatestvérük, Pál pedig a nagybátyjuk. MIHÁLYFALUSI FORGON, *Gömör...*, i. m., 550.

¹⁴⁶ Mindketten országgyűlési képviselők 1861-ben. TOMPA *Levelezése*, i. m., II, 576.

¹⁴⁷ Ferdinánd egyszer rózsaszín és fehér bazsarózsát ígér Tompának, máskor pedig, amikor a család ragályi kertjében egy szép „áloe” nyílt, a pap-költő két-három naponta átsétált hozzájuk a harmadik faluból, megnézni a virágot. TOMPA *Levelezése*, i. m., II, 10. Tompa Mihály – Orbán Ferenchez, Hanva, 1863. február 14. S. SZABÓ, *Tompa Mihály, a költő...*, i. m., 43.

¹⁴⁸ MIHÁLYFALUSI FORGON, *Gömör...*, i. m., 173, 550–551; GARAY, uo.; TOMPA *Levelezése*, i. m., I, 202; II, 154. Tompa Mihály – özv. Recsky Benedeknéhez, Hanva, 1854. január 31.; Tompa Mihály – Szász Károlyhoz, Hanva, 1866. december 18.

¹⁴⁹ Miksa egyházi ügyben, táblabíróként ment Tompával egy faluba, ahol, bár együtt kellett volna működniük, Miksa inkább Tompát szidta meg, amikor az kellemetlen kérdéseket tett fel a falubelieknek, Tompa szerint azért, mert jelöltette magát a választáson, és ebben a faluban sok szavazópolgár volt. Erről hosszan ír a Fekete könyv 81. és 83. bejegyzésében. Ezek egyben alapos jellemrajzok is a két birtokosról. TOMPA *Összes versei...*, i. m., 1235–1237, 1237–1239. Ennek ellenére majd Ragályi Ferdinánd fogja javasolni, 1868-ban, hogy állítsanak szobrot Tompának Gömörben. S. SZABÓ József, *Tompa Mihály élete, papi működése és dolgozatai* = TOMPA, *Alkalmi...*, i. m., IX.

¹⁵⁰ TOMPA *Összes versei...*, i. m., 1192; MIHÁLYFALUSI FORGON, *Gömör...*, i. m., 448–449; TOMPA Mihály, *Az édes anya újjai: Özvegy Máriássy Zsigmondné felett, 1855* = TOMPA, *Halotti...*, i. m., 39–47.

¹⁵¹ TOMPA *Levelezése*, i. m., I, 292, 329, 368–369; II, 20, 33, 47, 51, 54, 93, 150, 286, 410, 565. Tompa Mihály – Szász Károlyhoz, Hanva, 1858. június 19.; Hanva, 1859. november 25.; Tompa Mihály – Kazinczy Gáborhoz, Hanva, 1861. október 4.; Hanva, 1861. október 13.; Kazinczy Gábor – Tompa Mihályhoz, Bánfalva,

6. Záró gondolatok

A sort még hosszan lehetne tovább folytatni, de talán már így is egyértelműen látható: a kapcsolatháló nem bomlott meg 1851-ben, a *Losonczy Phönix* példányainak átadásakor, sőt, többnyire nem is ekkor jött létre a kapcsolat, hanem már korábban. Megláthattuk azonban azt is, hogy ez a háló jóval kiterjedtebb volt, mint azt a *Phönix* listái alapján gondoltuk volna, a különböző előfizetői csoportok között is volt átjárás,¹⁵² tehát kimutatható a kapcsolat más-más listán szereplők között, így arra következtethetünk, hogy a megye irodalmi közönsége (s talán kijelenthetjük, hogy ennek javarésztét a megyei elit alkotta) állandó, intenzív kapcsolatban állt egymással.

A keleméri gyűjtőkör történetének a feldolgozásával igazolódott a feltevésünk, hogy a *Losonczy Phönix* előfizetői és gyűjtői a prenumerálás előtt is rokoni, baráti, ismerősi vagy szomszédi kapcsolatban álltak egymással. A kapcsolatháló azonban nem csak ezért mondható állandónak, hanem azért is, mert az előfizetés útján kiadott könyvek, verseskötetek, almanachok, folyóiratok éveken, évtizedeken át piacra találhattak ebben a társaságban, amelyet a megye elitjének is nevezhetünk. Az irodalompártoláson kívül nyilván más közös is volt bennük, gyakran találkozhattak szüreteken, esetleg a megye első számú lelkészének tekinthető Tompa vezette szertartásokon, a megyei nemesség jelesebb képviselőinek esketésén vagy temetésén. Közös vonás a kertészkedés iránti vonzalom is, amely kapcsán szintén kapcsolatba kerülhettek Tompával, az alacsony sorból származó lelkésszel, aki a Heves megyei faluból, Igriciből tehetségével és szorgalmával a gömöri esperesi posztig jutott (amit azonban nem fogadott el).

A gyűjtőkör feldolgozása arra is rávilágított, hogy az általánosan jellemző tendencia, az előfizetős szám-csökkenés milyen okokra vezethető vissza. Itt is a két fő momentum a cenzúra és a túl sok kiadvány megjelenése volt, bár természetesen nem hagyhatjuk figyelmen kívül azt a szempontot sem, hogy Tompa Mihály, helyzetéből fakadóan mégis jóval sikeresebb gyűjtő volt, mint Mocsáry Eszter.

1863. július 2.; Tompa Mihály – Kazinczy Gáborhoz, Hanva, 1863. október 7.; Hanva, 1864. február 25.; Hanva, 1864. március 15.; Tompa Mihály – Egressy Gáborhoz, Hanva, 1864. április 5.; Kazinczy Gábor – Tompa Mihályhoz, Bánfalva, 1864. április 13.; Tompa Mihály – Lévy Józsefhez, Hanva, 1866. február 10.; Hanva, 1866. december 10.; Tompa Mihály – ismeretlen nőnek, 1868. február 3. LÉVAY, *Tompa... i. m.*, 44. Molnár Viktor nagyon aktívan részt vesz egy másik humanitárius vállalkozásban is, amikor a megyei elit az 1863-as éhínség pusztító hatásait próbálja csökkenteni különböző jótékonyági hangversenyek, színházi előadások bevételeiből. TOMPA *Levelezése, i. m.*, II, 53–54. Tompa Mihály – Egressy Gáborhoz, Hanva, 1864. április 5.

¹⁵² Erre a legjobb példa azon előfizetők névsora, akik több példányra fizettek elő, de más-más Gömör megyei helységben, és így természetesen más gyűjtőnél is. Bakos András Putnokon, majd Sussán, Keresztessy Ferenc Putnokon, majd Keleméren, Lossonczy Ábrahám, Gedeon és József Putnokon, majd Sussán, Maksa József szintén, Molnár Károlyné Keleméren, majd Putnokon, Molnár Viktorné Rimaszombatban, majd Putnokon, Pauer Miksa Putnokon, majd Keleméren, Percz Pál Putnokon, majd Sussán, Rádely Mihály Keleméren, majd Putnokon, Vajda Sándor Putnokon, majd Sussán, végül Vladár Antal Rimaszombatban és Pelsőcön.